

2019-07

jaargang 50
nummer 07
september 2019

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Xenotransplantatie
Een treurige atheïst
Seksuele geaardheid in de Grondwet?

Iran het voorbeeld van theocratie?
Debat over Groen Liberalisme
Anton Constandse 120 jaar geleden geboren

De Haagse Verlichtingsborrel

is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, sceptici en andere belangstellenden.

Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag
elke tweede maandag van de maand
20:00-22:00 u. inloop vanaf 19:30 u.
kosten €3,00
drankjes voor eigen rekening

**Kijk altijd op de website
<http://verlichtingsborrel.org>
voor de actuele informatie.**

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

COVER

Foto's voor- en achterzijde: René van Elst

Voor: viooltjes, Borneokade, Amsterdam

Achter: Welkom in Amsterdam bij het Centraal Station

De Vrijdenker

jaargang 50 • nummer 07 • september 2019

INHOUD

Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie/Bestuur</i>	2
Voorwoord	<i>Raymond van Es</i>	3
Giordano Bruno, De Dageraad en Anton Constandse	<i>René van Elst / Anton Constandse</i>	4
Xenotransplantatie	<i>Sicco Polders</i>	8
Reactie op Paul Mercken	<i>Jan Willem Nienhuys</i>	11
<i>Wandelen</i> van Henry David Thoreau	<i>Enno Nuy</i>	11
Een treurige atheïst	<i>Jan Willem Nienhuys</i>	13
Seksuele geaardheid in de Grondwet?	<i>Anton van Hooff</i>	16
Iran het voorbeeld van theocratie?	<i>Maarten Gorter</i>	17
Reactie op J.W. Nienhuys over McKenna	<i>René van Elst</i>	19
Debat over Groen Liberalisme, repliek op kritiek	<i>Floris van den Berg / René van Elst</i>	21
Anton Constandse 80/120 jaar	<i>Anton Constandse</i>	24
Het rijke geloofsleven in Amerika	<i>René van Elst</i>	25
Terzijde: Doodstraf	<i>Sicco Polders</i>	27
De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	28

AGENDA

**Anton van Hooff spreekt op maandag 9 september tijdens de Verlichtingsborrel in Den Haag over:
Naar een echte grondwet.**

De meeste Nederlanders weten het niet, maar onze Grondwet is geen wet: je kunt er als burger geen rechten aan ontleen en een rechter mag niet toetsen of een wet in strijd met de Grondwet is. Wat Grondwet heet is niet meer dan de afspraak van de Staten-Generaal om geen wetten te maken die ermee in strijd zijn, een geval van de slager die het eigen vlees keurt. En als het nu nog een kloeke tekst was... Het is een ratjetoe van slecht geformuleerde grondrechten - zoals artikel 1 (tegen discriminatie) - tegenspraken (artikel 3 verbiedt principieel de erfelijke monarchie) en bevoorrechtiging van religie: de vanzelfsprekende scheiding van Kerk en Staat wordt door de Grondwet niet gegarandeerd, zoals menigeen meent. In de voordracht zal Anton van Hooff op allerlei anomalieën wijzen en voorstellen doen voor het opstellen van een constitutie die de naam grondwet wel verdient.

Zie nadere info over de Verlichtingsborrel aan de binnenzijde van de cover.

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod. Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers! Meld je aan op de site www.devrijgedachte.nl of via info@devrijgedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

COLOFON De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar
verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de
vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – eindredactie
Raymond van Es – hoofdredactie
Maarten Gorter
Anton van Hooff
Sicco Polders
Thomas Spickmann

Opmaak:

Jaap van Dijk

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch
Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek,
Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementenadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding op pag. 1!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op
het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b.
digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

*De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door
auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of
gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven.
De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de
verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.*

INFORMATIE De Vrije Gedachte

**De vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte**
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad.**

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde

Kruithof - Honkoop - Korteweg - Van Langevelde - Bakker

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch
Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek,
Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementenadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- **Website:**
devrijegedachte.nl
- **YouTube-kanaal:**
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw
- **Facebook-pagina:**
<https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte>

Voorwoord

In dit nummer staan we uitvoerig stil bij Anton Constandse. Dit doen we omdat het dit jaar 120 jaar geleden is dat Anton Constandse werd geboren. Onze grote vrijdenker werd op 13 september 1899 geboren te Brouwershaven. We publiceren een stuk van hem over Giordano Bruno en een terugblik op zijn leven en werk die hij schreef toen hij 80 jaar werd.

Constandse is een van onze belangrijkste vrijdenkers. Hij hoort thuis in het rijtje Multatuli, Ferdinand Domela Nieuwenhuis, Aletta Jacobs en Wilhelmina Drucker. Ik zou nog veel meer voorbeelden kunnen noemen. Anton Constandse heeft veel geschreven; hij schreef 5000 artikelen en 40 boeken. Niet alles wat hij schreef heeft de tand des tijds doorstaan, maar zijn werk is blijvend relevant vanwege de geest waarvan zijn werk getuigt. Dat is een geest van onafhankelijk denken en een diepe humaniteit. Het kan bijna geen toeval zijn dat er in Den Haag een stichting naar hem vernoemd is die zich bezighoudt met herstelondersteuning van psychiatrische patiënten.

Natuurlijk heeft het nummer dat voor u ligt meer te bieden dan alleen maar Anton Constandse. Anton van Hooff geeft weer actueel commentaar op de grondwet, Maarten Gorter stelt zich de vraag of Iran een voorbeeld is van een theocratie en Sicco Polders buigt zich over xenotransplantatie en de doodstraf.

De redactie wenst u veel leesplezier toe.

Raymond

Raymond van Es, hoofdredacteur

Foto: Benjamin Davies - Unsplash

Giordano Bruno, De Dageraad en Anton Constandse

René van Elst

Collega-redacteur **Maarten Gorter** bracht eerder dit jaar in Rome een bezoek aan de Piazza Campo de' Fiori (Bloemenveld), waar zich een **standbeeld** bevindt van Giordano Bruno. Hij liet zich bij het beeld fotograferen.

Ik had al langer het voornemen om een artikel aan Bruno te wijden; deze op Facebook geplaatste foto vormde een aanleiding om daar nu eens werk van te maken. Mijn vraagstelling hierbij was: kan Giordano Bruno met

recht een vrijdenker genoemd worden? Op Wikipedia lezen we: "Hij wordt door de vrijmetselarij, gnostici, theosofen en vrijdenkers beschouwd als een martelaar voor de vrije gedachte." Onze vereniging heeft hem ook steeds in dat licht gezien – daarover straks meer. En onze Duitse meedenkers hebben hun *Stiftung zur Förderung des evolutionären Humanismus* zelfs naar hem genoemd en samen met andere organisaties in 2008 in Berlijn een **nieuw monument** voor hem onthuld.^[1]

Dat bepaalde theologische denkbepalingen van hem onverenigbaar waren met die van de R.K. kerk is echter niet voldoende om een vrijdenker in hem te zien. Evenmin het feit dat hij slachtoffer werd van de Inquisitie. Dat werden er – helaas – zoveel... Mijn vraag was dus: wát dacht hij en zouden wij hem welkom heten als lid van onze club?

Bruno's beeld en De Dageraad

Bruno, die oorspronkelijk Filippo Bruno heette, maar zijn naam bij zijn toetreding tot de orde van de Dominicanen veranderde in Giordano Bruno, werd geboren in 1548 te Nola (bij Napels). Zijn leven als rondreizende theoloog en filosoof eindigde op 17 februari 1600 op

een brandstapel op het plein in Rome waar nu zijn standbeeld staat.

Naar verluidt kijkt de bronzen Bruno in de richting van het Vaticaan. Op foto's is evenwel te zien dat de blik in die richting wordt versperd door een groot pand (zie foto pag. 7), waarin sinds 1912 het restaurant *La Carbonara* gevestigd is (carbonara is een saus en ook een met die saus gemaakt pasta-

gerecht). Ik zou dat niet vermelden, als die naam niet deed denken aan de vrijmetselarij-achtige beweging van de Carbonari ('houtschoonmakers'), die ervoor heeft gezorgd dat het beeld – 'pro deo' gemaakt door Ettore Ferrari – werd geplaatst en op 9 juni 1889 is onthuld.

Uiteraard moest daarvoor in het katholieke Rome van die dagen veel tegenstand worden overwonnen; dat heeft een jaar of tien gekost. Internationaal, en ook in onze kringen, is e.e.a. niet onopgemerkt gebleven. Het bestuur van De Dageraad betuigde per telegram zijn sympathie aan het comité in Rome dat voor de plaatsing had gezorgd. In mijn verzamelingetje oude vrijdenkerschriften heb ik een brochure uit hetzelfde jaar, getiteld *GIORDANO BRUNO, de Martelaar der Vrije Gedachte*.

Daarin wordt vermeld dat "reeds in den vorigen jaargang van ons tijdschrift" een uittreksel van een rede van Prof. Morselli over Bruno is geplaatst. **Enrico Agostino Morselli** (1852-1929) was een Italiaanse arts en onderzoeker van psychische verschijnselen; hij was hoogleraar aan de Universiteit van Turijn. Hij hield zijn herdenkingsrede voor Bruno op 26 februari 1888 te Rome (nadat hij daartoe pas op 10 februari het verzoek had gekregen). Toch een lange rede, die maar liefst 68 boekpagina's vult en die – voor wie overweg kan met het Italiaans – te lezen is op <https://ia802900.us.archive.org/23/items/MorselliGiordanoBruno/MorselliGiordanoBruno.pdf>.

Uit deze rede en andere literatuur is geput door Dageraad-redacteur J. van den Ende (pseudoniem van Koenraad Oege Meinsma, 1865-1929) voor een levensbeschrijving van Bruno, waarvan het eerste deel in de genoemde brochure staat en de rest in een meer om-

vangrijke vervolgbrochure met dezelfde titel en de curieuze toevoeging *Tweede Stukje*. Ik beschik niet over een origineel exemplaar, maar wel over een Amerikaanse(!) facsimile-uitgave daarvan^[2]. Daarin staan ook veel bijzonderheden over de onthulling van het beeld, wat eraan voorafgegaan is, de grote festiviteiten eromheen

en hoe van katholieke zijde werd gereageerd. Ik vermeld nog dat de Nederlandse vrijdenker Prof. Jac. Moleschott, die sinds 1876 Senator van het Italiaanse Rijk was (en in 1892 erelid van onze vereniging werd), na de onthulling 's avonds bij een banket in Rome "toastte op de vrouwen van Italië en haar aandeel aan de oprichting van het standbeeld." Van Moleschott is ook een stukje over Bruno opgenomen in de eerste brochure.

Alles aardig om misschien later eens uitvoeriger op terug te komen. Mijn bedoeling was te schrijven over Bruno als wel-of-niet-vrijdenker. Maar zie: onze vroegere redacteur en medewerker Anton Constandse, die deze maand 120 jaar zou zijn geworden, heeft in zijn boek *Het soevereine ik* van 1983 ook aandacht besteed aan Bruno en tot op zekere hoogte het gras al voor mijn voeten weggemaaid. Dat boek is een studie van (de theorieën over) het individualisme en beschouwt een aantal historische personen, onder wie Bruno, in dat licht.

Met individualisme bedoelt Constandse het autonoom oordelen door een individu dat daarbij een beroep doet op rede en geweten zonder het gezag te erkennen van tradities en dogma's. Is dat niet hetzelfde als een vrijdenker? Ik heb de tekst van Constandse gedigitaliseerd (en van enkele tussenkopjes en noten voorzien) en nodig u uit om te beoordelen in hoeverre zijn verbale beeld van Bruno als antwoord kan dienen op mijn vraagstelling.

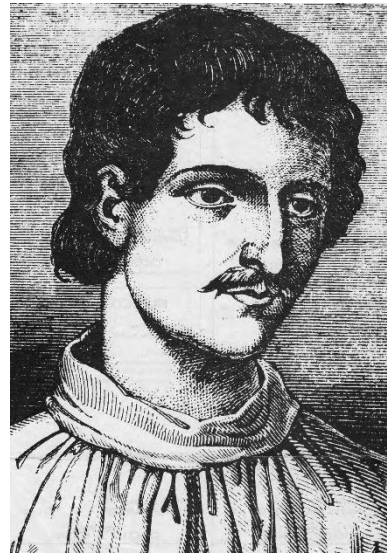
Met dank aan Anita Verweij van uitgeverij Meulenhoff en Constandses kleinzoon Paul van der Gaag voor hun toestemming voor het gebruik van deze tekst.

Giordano Bruno: rationele Renaissance

Anton Constandse

Aan de naam van **Giordano Bruno** is een geheel ander imago verbonden dan aan die van Ekkehart^[3], hoewel de laatste wel een rol vervulde in de evolutie die leidde tot de Renaissance, met name door de pantheïstische aspecten van de Middeleeuwse mystiek. Het was echter de levensgeschiedenis van Giordano die

een programma en tenslotte een tragisch symbool zou worden. De Italiaanse humanist was geboren in 1548 in Nola en in 1563, dus al op vijftienjarige leeftijd, opgenomen in de orde van de dominicanen, die geleerde en geduchte predikheren heeft voortgebracht. Dertien jaar lang heeft hij het kloosterleven volgehouden, en er evenveel door geleerd als dat hij ertegen opponeerde. Er bestaat een Italiaans sonnet, dat Giordano in het klooster moet hebben gedicht, en dat uitermate satirisch is en herinnert aan Erasmus: 'Hoe zijt gij te prijzen, gij heilige en gelukzalige ezelachtigheid, heilige onwetendheid, heilige dwaasheid, gezegende vroomheid, gij, die alleen de zielen meer voldaan maakt dan alle nasporingen van het verstand! Geen vlijtige nachtwaker, geen moeite, geen wijsgerige beschouwing kan de hemel bereiken, waarin gij uw woning hebt gevestigd, en gij geesten des onderzoeks, waartoe dient u het bestuderen van de natuur, en de kennis of de sterren van vuur

zijn, van aarde of van water? De gelukzalige ezelachtigheid let niet op zulke zaken, want met gevouwen handen en met gebogen knieën verwacht ze haar geluk slechts van God. Niets stoort haar, niets houdt haar bezig dan de zorg voor de eeuwige zaligheid, die God zich verwaardigt ons te schenken, na onze dood!"

Astronomie

Hier was inderdaad sprake van een jongeling van de Renaissance die gegrepen was door de gevaarlijke bekoring van het vrije onderzoek en door de afkeer van de dorre dogmatiek en het vruchteloze gebed. In 1543 had Copernicus — op zijn sterfbed — de vreugde gemaakt dat zijn boek was gedrukt *Over de omwentelingen van de hemellichamen*, een werk waarvan de inhoud in de wereld van de verlichten en in de kerken en kloosters snel bekend was geworden. De eersten voelden zich gesterkt, de anderen bedreigd. Het bijbelse wereldbeeld, dat overeenkwam met voorstellingen van Ptolemaeus (van een platte aarde^[4] waaromheen de hemellichamen draaiden), was onhoudbaar verklaard en afgewezen als het resultaat van een simpel gezichtsbedrog. Aan de rede was het te danken dat geconstateerd en berekend kon worden, dat de zon het middelpunt vormde van een stelsel van bewegende planeten (waaronder de aarde) die ook om hun as draaiden. Hier was sprake van een macrocosmos die zich uit eigen kracht en volgens eigen wetten bewoog. Ze was opgebouwd uit een oneindige reeks van kleinere werelden, ieder een microcosmos, waarin echter de wetten golden van de totaliteit, van het Ene. Het moderne wetenschappelijke wereldbeeld kon echter wel passen in dat van de Middeleeuwse mystiek, waarin de Godheid

al de rol vervulde van het ongeschapen Al, het allesomvattende Ene. En zo mengden zich in de geest van Giordano oude en nieuwe denkvormen.

Alchemie

Dat was ook het geval ten aanzien van een aspect van zijn denken dat onderbelicht is geworden. Men zou het niet mystiek maar magisch kunnen noemen, en het gaat terug naar de alchemie of alchimie, reeds bekend uit de verre Oudheid en doorgegeven door Hellenen en Arabieren. De ondergrond van deze speculatieve filosofie is dat de vele stoffen die wij kennen eigenlijk één enkele Oerstof vormen. Ze moeten dus in elkaar zijn om te zetten, en het komt er op aan het geheim te vinden voor deze transmutatie. Alleen ingewijden kunnen dit meesterschap, *magisterium*, bereiken, en als zij de macht bezitten die uit zulk een kennis voortvloeit, kan dit vermogen magisch worden genoemd. Toen, voornamelijk in de vijftiende en zestiende eeuw de alchimisten niet meer 'het goud der wijsheid' zochten maar rijkdom en macht, voegden zich een aantal bedriegers en gelukzoekers bij hen die tot allerlei oplichterij in staat waren. (Nog later, in de achttiende eeuw, Cagliostro en Casanova, overigens geniale gewetenloze geesten.) De verandering van stoffen in goud, de mogelijkheid om alle ziekten te genezen, de macht van de geest over de materie, zelfs het overwinnen van de dood, eens utopische dromen, werden door bijgelovige vorsten (kerkvorsten niet uitgezonderd) bereikbare doeleinden geacht waarvoor aan alchimisten grote sommen werden betaald. Toen echter al in de zestiende eeuw de alchimie in discrediet begon te raken heeft de arts en apotheker Paracelsus (1493-1541) de wezenlijke bestanddelen ervan, de wetenschappelijke chemische en farmaceutische verworvenheden, voor het nageslacht gered.

Welnu, ook Giordano Bruno heeft zich ermee beziggehouden, echter niet om de macht te bevestigen van vorsten en kerken, maar om die te ondermijnen met een magische kennis van de materiële wereld. Men is geneigd hierbij te denken aan de oergrond van het Faust-verhaal. Want Faust is een alchimist die de hoogste waarheden zoekt en de macht om die te doen zegevieren. Omdat in de Middeleeuwen de kracht van de wetenschappelijke rede als duivels werd beschouwd ('Satan werkt met logica'), werd Faust (onder velerlei namen) voorgesteld als een booswicht die zijn ziel aan de duivel had verkocht. Soms werd hij nog uit diens klauwen gered door Moeder Maria, en in de latere romantiek (zoals bij Goethe) door *das ewig Weibliche*. Maar in het geval van Giordano werd diens belangstelling voor de alchimistische filosofie natuurlijk uitgelegd als een bewijs van het duivelse karakter van zijn ideeën.

Een zwervende ketter

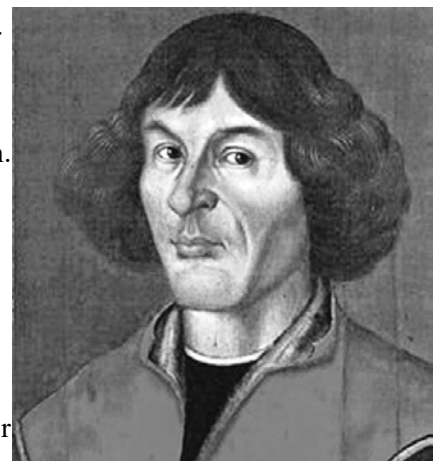
Het copernicaanse wereldbeeld en de overtuiging dat de werkelijkheid een Eenheid vormt die krachtens haar eigen energie en haar eigen wetmatigheid beweegt, oneindig en eeuwig is, en dus de ware Godheid, heeft Giordano Bruno tot een ketter gemaakt. Hij heeft door heel Europa gezworven, zich in leven gehouden met het geven van lessen, colleges en voordrachten, het

schrijven van boeken (acht in het Latijn, vele andere geschriften in het Italiaans). Hij heeft velerlei bescherming genoten en verloren. Men heeft hem na zijn kloosterjaren aangetroffen in Genève, Lyon, Toulouse, Parijs, Londen, Marburg, Wittenberg, Praag, Helmstedt, Frankfurt en Zrich. In 1592 liep hij in de val, gespannen door de Venetiaanse edelman Mocenigo^[5], die hem uitnodigde voor een gesprek over de verborgen krachten van de natuur en de geest en hem vervolgens aanklaagde bij de inquisitie, niet alleen wegens zijn dwaalleer maar wegens het beoefenen van satanische magie. In 1593 uitgeleverd aan Rome zat hij daar onder verschrikkelijke omstandigheden zeven jaar gevangen, om op 9 februari 1600 ter dood te worden veroordeeld. Opdat hij op het schavot niet zou kunnen spreken werd zijn tong gespleten^[6]. Op de brandstapel, opgericht op het Campo dei Fiori (het Plein van de Bloemen!) werd hem nog, terwijl het vuur al brandde, een crucifix voorgehouden dat hij weigerde te kussen. De dag van zijn dood, 17 februari 1600, zou in de achttiende eeuw voor de aanhangers van de Verlichting en in de negentiende eeuw voor de vrijdenkers een dag van rouw worden.

Toen op 9 juni 1889 in Rome, op het Campo dei Fiori, een standbeeld werd opgericht ter nagedachtenis van Giordano Bruno was er in de Italiaanse hoofdstad en tal van andere Europese steden sprake van een uitgebreide demonstratie tegen het Vaticaan, na de inlijving bij Italië van de pauselijke staat in 1870 een bolwerk van politieke en geestelijke reactie gebleven. Zo werd Giordano geëerd als een slachtoffer van een duister katholicisme. Maar hij was stellig geen vertegenwoordiger geweest van het protestantisme.

Wittenberg en Genève

Hoewel hij in Wittenberg wel hulde had gebracht aan het antipapisme van Luther, had hij niet kunnen vergeten dat deze **Copernicus** 'een gek' had genoemd, want de bijbel (het Boek Jozua) sprak duidelijk van het draaien van de zon rond de aarde, en over het stilstaan van de zon. Toen volgens deze verhalen omtrent een heilige oorlog, waarin Jozua zonder ophouden zijn vijanden inclusief vrouwen en kinderen, uitroeide, de Amorieten niet voor het vallen van de

avond verdelgd konden worden, zond Jozua een boodschap aan de Heer. Hij verzocht Jahweh zon en maan te laten stilstaan. 'En de zon stond stil en de maan bleef stil, totdat het volk zich op zijn vijanden had gewroken.' (Jozua 10:13) Deze legende was voor Luther van meer betekenis dan de ervaringswetenschap. En wat Genève aangaat, waar Giordano ook had vertoefd, daar was in 1553 nog door de calvinistische stadsraad, met instemming en op aanstichten van Calvijn zelf, de Catalaanse humanist Miguel Servet^[7] op de brandsta-

pel ter dood gebracht. De beschuldiging die tegen hem was ingebracht betrof het feit dat Servet de leer van de Drieëenheid verwierp, de Godheid zag als het Ene, een belangrijke stap voorwaarts deed in de geneeskunde door het wetenschappelijk bestuderen van de bloedsomloop en alle leven in de natuur reeds afleidde van één Oergrond. Terwijl Giordano Bruno — en vóór hem Miguel Servet — de Renaissance vertegenwoordigde waren Luther en Calvijn voornamelijk aanhangers van een Middeleeuwse theologie, ook al betwistten zij de wereldlijke macht aan het pausdom.

Intellectuele moed

Giordano nu, was een trotse, moedige, onafhankelijke persoonlijkheid als het ging om de diepste waarheden die hij zelf mede had ontdekt. Men kan zeggen dat zijn waardigheid voortkwam uit zijn scheppende geest, die hij terecht superieur achtte aan de versteende tradities. Wat echter kan een mens ertoe bewegen liever zijn leven prijs te geven dan zijn overtuiging, die hem voldoening en bevrediging schenkt? Allereerst moet er sprake zijn van intellectuele moed en hoogmoed en een onderscheidingsdrang ten aanzien van het vulgus en van de meesters daarvan. Maar ook van een onmogelijkheid, zeden en wetten van een verachte samenleving nog langer te verdragen. 'Beter een waardige en heldhaftige dood dan een onwaardig en laaghartig voortleven', zo moet Giordano tot zijn rechters hebben gezegd. En zijn sonnet 'Aan de Waarheid' eindigt aldus: 'Gij hebt mij van dat wrede beest bevrijd, gij hebt mijn schreden op een beter weg gericht, mijn droevig hart getroost in d'eenzaamheid.' Vaak komt doodsverachting voort uit doodsverlangen, als het leven een last geworden is. Voor hoevelen van alle tijden was de civilisatie niet meer te verdragen?

Eigenlijk zijn leven en dood van Giordano Bruno als symbolen van individuele onafhankelijkheid nog belangrijker dan de gedachten die hij vertolkte. Laten we niettemin proberen ze nog eens samen te vatten. In de eeuwige, oneindige, zichzelf bewegende en ongeschapen werkelijkheid (God) waarvan niets vergaat is de *transmutatie* het meest opvallende verschijnsel.

De essentie, de oerstof, wordt in oneindig vele vormen gebonden en ontbonden. Men kan zich tegenover het universum, de macrocosmos, het allerkleinste denken, de microcosmos, de monade. De oneindigheid van de getallen correspondeert met die van de vormen, en het meetkundige punt met de monade. Deze is waarschijnlijk gelijk aan wat de Griekse school van Demokritos het atoom heeft genoemd. In 1348 is het doodvonnis voltrokken over Nicolas d'Autrecourt omdat deze, naar het voorbeeld van Griekse denkers heeft gezegd: 'Natuurverschijnselen zijn slechts het gevolg van de onderlinge aantrekking en afstoting van atomen.' Alles stroomt (Herakleitos), stroomt uit en stroomt terug, maar niets stroomt weg. Giordano zegt: 'In de wereld volgt steeds het ene ding op het andere, zonder dat er een uiterste diepte bestaat, waardoor de monaden wegstromen in het Niets.'

Soms is er sprake van een Wereldkracht, dan weer van een Wereldziel, want het Heelal wordt wel beziel geacht, en de menselijke ziel is een organisch onderdeel daarvan. Er bestaat identiteit tussen het deel en het geheel. Aangezien het bewustzijn van de mens een levend onderdeel is van de Wereldziel wortelt de kennis omtrent de Wereld in de zelfkennis van de mens. Als die Wereld God is en 'de mens geschapen naar Gods beeld', is dit niet in de mythologische zin (waarin God een menselijke persoonlijkheid is) maar geestelijk: het bewustzijn van de mens is het bewustzijn van God. Deze kent zichzelf door de menselijke geest. Dit is een ongekennde hovaardigheid van de mens, die in het christendom slechts een nietswaardige zondaar is. Deze identiteit met het Oerbeginsel betreft echter niet alleen de mens, ook het allerkleinst denkbare ding: de monade is een individuele bestaansvorm van het goddelijke Zijn. Als men die bestaansvorm existentie noemt kan men zeggen, dat elke eindige en sterfelijke existentie een vorm is van de oneindige Essentie. Natuurkundig: het universum verbijzondert zich, maar het is in alles. Een belangrijk werk van Giordano Bruno is dienaangaande *Dell'infinito universo e dei mondi*. Hierin komt nog een andere gedachte naar voren die aan de inquisitie volkomen duivels leek, namelijk de opvatting dat de Wereld (het Ene) zich ook verbijzondert in vele, ontelbare werelden. De aarde zou dan geen unicum zijn. Ontluisterd werd, ook met behulp van het copernicaanse wereldbeeld, de gehele bijbelse basis van de kerkelijke theologie.

Ethische autonomie

Toen in het jaar 1889 Giordano Bruno werd herdacht als een voorloper van de Verlichting en van de natuurwetenschap^[8] was deze laatste (zowel in de astronomie als de biologie) zeer ver gevorderd. De evolutieleer had veel gezag gekregen, niet alleen als darwinisme, maar ook als ethica en socialisme. Zou Rome zelf het vonnis over Giordano betreuren en herroepen? Daar was geen sprake van. Afgezien van de bevestiging van de theologie ten koste van de ervaringswetenschappen werden de libera-

len, socialisten, humanisten en vrijdenkers die 'de martelaar van het vrije denken' herdachten, beschuldigd van vervalsing: de veroordeling en verbranding zouden nooit hebben plaatsgevonden. In Nederland betoogde *De Tijd* dat geen historische gegevens beschikbaar waren inzake de nu vereerde ketter. En *Het Centrum* (van doctor Schaepman^[9]) dat niet ontkende dat een zekere Jordan Bruno (waarom eigenlijk niet Jordaan de Bruin?^[10]) had geleefd als een zedeloos, godslasterlijk en boosaardig individu, loochende volkomen dat hij ooit in Rome zou zijn verbrand.^[11] Wat er eigenlijk tenslotte van Jordan Bruno, de verheerlijkte martelaar der "vrijheid", geworden is ligt in 't duister. Misschien is hij na jaren van boetedoening voor zijn schanddaden in een kloosterhabijt kalm als penitent gestorven.' De katholieke pers zag in de ketter als zodanig een onzedelijk mens: wie niet geloofde moest slecht zijn. Het is deze drogreden die Giordano Bruno heeft willen bestrijden door zijn levenshouding: hij tastte niet alleen een wereldbeschouwing aan, maar ook een levensbeschouwing die berustte op geloven op gezag, op handelen op bevel. Tegenover de heteronomie van de moraal, het gehoorzamen aan wetten van buitenaf, handhaafde hij het recht, en zelfs de plicht, zich te gedragen naar een innerlijke overtuiging die redelijk te verdedigen was. Hij deed een beroep op ethische autonomie. En in zoverre behoorde hij geheel tot de Renaissance.^[12]

[1] Op zondag 2 maart 2008 werd het monument, gemaakt door de Berlijnse kunstenaar Alexander Polzin, onthuld door Dr. André Zeug van de Deutsche Bahn. Het staat in de toegang tot het metrostation Potsdamer Platz. Filmpje: <https://www.youtube.com/watch?v=UYxk1hr-vE4>. De locatie, esthetiek en symboliek hebben – niet onbegrijpelijk – tot discussie aanleiding gegeven. In De Vrijdenker 2008-02 stond een kort artikel van Jan Bontje over dit monument. In no.

2009-10 ging Jan Bontje wat uitgebreider op de persoon en opvattingen van Bruno in.

[2] van Nabu Public Domain Reprints.

[3] In het voorafgaande hoofdstuk van Het soevereine ik besteedde Constandse aandacht aan Meister Eckhart von Hochheim, 1260 – c. 1328, een Duitse theoloog, filosoof en mysticus, die van ketterij werd beschuldigd.

[4] Hier vergiste Constandse zich; Ptolemaeus twijfelde niet aan de bolvorm van de Aarde. Hij geeft voor die bolvorm juist correcte argumenten. (Ptolemy's Almagest, vert. G.J. Toomler, p. 40-41.)

[5] Giovanni Zuane Mocenigo, 1531 – 1598

[6] Ik heb andere teksten gelezen over Bruno's executie, waarin ofwel niets wordt vermeld over zijn tong ofwel dat die werd uitgerukt met een gloeiende tang ofwel dat die met pennen werd doorstoken.

[7] Miguel Serveto (1511 – 1553) was een Spaanse arts en theoloog.

[8] Wetenschapshistoricus Michael Newton Kaes legt uit dat Bruno niet als een martelaar voor de wetenschap beschouwd moet worden. Hij werd verbrand voor zijn religieuze standpunt dat de schepping een continu-gebeuren was en dat zielen na de dood naar andere planeten verhuizen en dat er geen oordeel over ze wordt geveld. Filmpje: https://www.youtube.com/watch?time_continue=2&v=_oOwx0yV4jI

[9] Dr. Herman Schaepman, 1844 – 1903) was een Nederlands dichter, rooms-katholiek priester, theoloog en politicus. Hij speelde een doorslaggevende rol in de katholieke emancipatie als eerste priester die lid van de Tweede Kamer werd.

[10] Deze vraag was ook gesteld in de tweede Dageraad-brochure over Bruno in een noot op p. 92.

[11] Verschillende bewijzen voor het feit dat Bruno verbrand is, worden vermeld in een 'Algemeen Overzicht' in de in de inleiding genoemde tweede Dageraad-brochure over Bruno.

[12] In een lang artikel in De Gids van 1890, *Giordano Bruno en zijn standbeeld*, noemde B.H.K.K. van der Wijck (filosoof, 1836-1925) Bruno "een uitloper van de Renaissance." Te lezen op: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001189001_01-_gid001189001_01_0015.php

Xenotransplantatie

Sicco Polders

De mens creëert van alles, soms ten goede, soms ten kwade, en heeft een ongebreidelde fantasie. In combinatie met de drang deze te realiseren ontstaat een haast niet af te remmen technologische ontwikkeling. De ethiek holt er achteraan. Na de algemene erkenning en toepassing van een nieuwe techniek blijkt vaak pas wat eraan schort. In beginsel geprezen uitvindingen leveren soms onverwachte problemen op, zoals het Internet. Het is dan ook van belang de gevolgen goed te overzien. Een relatief nieuwe ontwikkeling is xenotransplantatie: het overzetten van 'vreemd' (Gr: 'xenos'), dierlijk weefsel naar het menselijk lichaam. We zullen eraan moeten wennen, een varkenshart dat slaat in een mens – het tart ons voorstellingsvermogen. Hoe ver staat de techniek van xenotransplantatie, wat zijn de voor- en nadelen, en welke dilemma's komen erbij kijken?

Een kleine geschiedenis

De Franse filosoof en arts Jean Baptiste Denis (1643/1704) voert in 1667 de eerste xenobloedtransfusie uit. Hij injecteert een vijftienjarige jongen met een kleine hoeveelheid schapenbloed. Ongeveer 250 jaar later plaatst de Franse chirurg **Serge Voronoff** (1866/1951) weefsel uit chimpansee-testikels over naar de testikels van mannen. Hij hoopt zo onder meer veroudering tegen te gaan. De behandeling is zo populair dat duizenden mannen haar willen ondergaan en Voronoff genoodzaakt is een eigen apenboerderij op te zetten. Overigens zijn de resultaten nihil.

In 1963 krijgt een drieëntwintigjarige vrouw de nier van een chimpansee en leeft daarmee nog negen maanden. De transplantatie is een redelijk succes. Er is geen

sprake van afstoting, een veel voorkomend probleem, maar het verschil in functioneren van de apennier en de mensennier blijkt toch te groot. In nog datzelfde jaar wordt het hart van een chimpansee overgezet in een mens. De patiënt sterft binnen een paar uur.

Twee jaar later wordt het eerste grote succes bereikt met xenotransplantatie. Drie Franse chirurgen transplanteren een hartklep van een varken naar een mens. Tot op heden een goed werkende techniek, ook de hartkleppen van runderen worden gebruikt. Omdat ernstige hartproblemen fataal kunnen zijn en menselijke hartdonoren schaars, is het van belang te weten of een heel mensenhart kan worden vervangen door het hart van een ander dier. In het kader van dit onderzoek krijgt in 1984 de Amerikaanse baby Stephanie Fae Beauclair (1984/1984) – bekend geworden als Baby Fae – het hart van een baviaan. Zij overlijdt binnen een maand omdat haar lichaam het hart afstoot. Maar de wetenschappers laten zich er niet door weerhouden. Eind jaren negentig plaatst een Indiase arts een varkenshart in een volwassen patiënt. Tevergeefs. Maar dan komt genetische modificatie. Dit maakt het mogelijk ongewenste genen ‘weg te knippen’. Organen van gekloonde varkensembryo's kunnen zodoende worden gebruikt voor mensen. Tegenwoordig worden al varkenshersencellen geïmplan-teerd in de hersenen van Parkinson-patiënten en kan een baviaan al tweehonderd dagen leven met een varkenshart. De eerste proeven met een varkenshart voor een mens zullen spoedig volgen.

De techniek

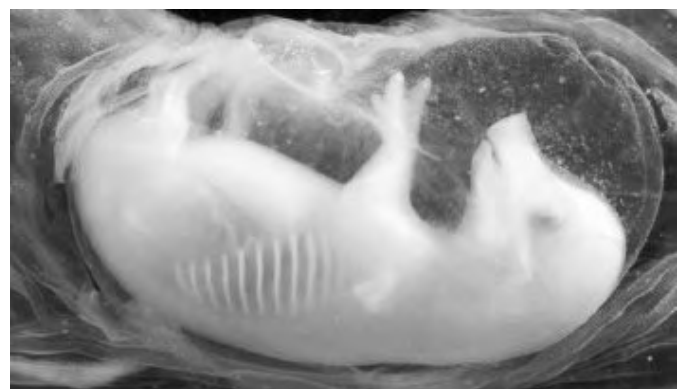
Jaarlijks sterven in Nederland meer dan honderd mensen door het tekort aan donororganen. Sommige patiënten wachten op een nieuw hart. In 2018 waren dat er 121. De nieuwe donorwet in 2020 kan daar hopelijk enige verandering in brengen; misschien dat het geen-bezwaar systeem (wie geen bezwaar aantekent is automatisch orgaandonor) het aantal beschikbare harten doet toemen. Ook worden er steeds betere kunst- en steunharten ontwikkeld. Een derde mogelijkheid is het donorhart van een varken. Een varken is een goede orgaandonor. Zijn hart heeft nagenoeg dezelfde vorm en grootte en een zeug werpt veel jongen waarmee weer onderzoek kan worden gedaan. Daarnaast kunnen varkens worden gefokt in een gesloten systeem, wat het mogelijk maakt menselijke genen in te bouwen ter voorkoming van afstoting en infecties.[1] Tevens zal de publieke verontwaardiging over het gebruik van varkens als donororgaan veel kleiner zijn dan bij apen, aangezien we ze al eeuwenlang eten.

Het begint met het kloneren van een varkensembryo. Dit embryo wordt vervolgens genetisch gemodificeerd, op

duddanige wijze dat het latere afstoot-risico kleiner wordt en het hart niet te groot wordt voor een menselijke lichaam. Desondanks zal iemand met een varkenshart zijn leven lang medicijnen moeten slikken ter voorkoming van afstoting en verdere groei van het hart. En er is nog een groot risico: de varkensvirussen. De virussen in het DNA van een varken kunnen overgaan op de mens, met mogelijk catastrofale gevolgen. Veel onderzoek rondom xenotransplantatie is erop gericht dit risico in te dammen. Maar of dat lukt? Het voordeel van een varkenshart ten opzichte van een mechanisch kunsthart is dat het makkelijker is een varkenshart te kweken dan een kunsthart te fabriceren en het eerste kan genetisch worden aangepast aan de patiënt. In het begin zal er getest worden met een varkenshart als ondersteuning voor het eigen hart. Maar het doel is binnen vijf jaar een varkenshart te hebben ontwikkeld ter volledige vervanging van een mensenhart.

Dilemma's

risico voor de mens en er 121 varkens moeten worden gekloneerd en gedood om 121 mensen aanzienlijk langer in goede gezondheid te laten doorleven, een lastige afweging. Maar zover zijn we nog lang niet. Welke Moeten we alles doen om mensen te helpen? In het geval van xenotransplantatie wordt de prijs betaald door de dieren die de organen leveren, de varkens. Zij worden gekloneerd en met de embryonale klonen wordt ‘ge-werkt’. We creëren een levend organisme louter tot gebruik voor onszelf. Dat dit gebruik goed is – de gekloonde varkens zijn niet alleen orgaandonor maar ook onderzoeksmodel ter bestrijding van ernstige menselijke ziektes, zoals spierziektes – rechtvaardigt nog niet het puur instrumentele karakter ervan. Duitse onderzoekers die werken met gekloonde varkens garanderen het welzijn van de dieren maar daar valt het een en ander op af te dingen.[2] Ze worden niet gehouden in natuurlijke omstandigheden – leven in een volkomen steriele omgeving is wat anders dan rollen in de modder – en ze worden onderworpen aan proeven en uiteindelijk doodgemaakt als de organen moeten worden verwijderd. Heiligt het doel de middelen? Voor iemand die varkensvlees eet zal dat het geval zijn; een veganist zou daar wel eens heel anders over kunnen denken. En met reden. Varkens kloneren, modifieren en vervolgens doden om het menselijk leed te verzachten is een vorm van speciësisme: discriminatie op basis van soorten. Is dat rechtvaardig? Indien de techniek betrouwbaar blijkt met slechts een verwaarloosbaar prijs willen we de varkens laten betalen om ooit zover te komen?

Een andere vraag die xenotransplantatie oproept is, of we mens en dier wel fysiek moeten mengen. Is het wenselijk dat mensen met dierlijke organen worden uitgerust? Dat het onnatuurlijk is, is niet per se een goed argument tegen het gebruik van dierlijke organen.

De natuur is verre van perfect en haar een handje helpen, is soms wenselijk. En zij die geloven in een verband tussen hart en ziel – ik niet – zouden met een varkenshart blij moeten zijn. Liever een varkenshart dan de kans het hart van een slecht mens te krijgen. Om van een zielloos, rubberen **kunsthart** niet te spreken. Het lijkt me dan ook een persoonlijke kwestie of men wil leven met het hart van een varken. Een mijns inziens gemakkelijke keuze als het alternatief de dood is.

Maar ook als samenleving moeten we ons afvragen of we xenotransplantatie een kans willen geven. Gezien de wachtlijsten voor organen lijkt het antwoord positief. Maar gezondheidszorg moet ook betaald worden. Een transplantatie van dier naar mens is aanzienlijk duurder dan een gebruikelijke transplantatie van mens tot mens, zonder een garantie op een langere levensduur of grotere levenskwaliteit. Willen we dat betalen? Hoeveel hebben we ervoor over om een kleine groep mensen iets langer te laten leven? Als er keuzes gemaakt moeten worden – in een niet-ideale wereld helaas noodzakelijk – kiezen we er dan voor xenotransplantatie te ontwikkelen tot een volwaardige technologie met alle gevolgen en risico's van dien voor de mens en groot leed voor de varkens, of geven we dat geld liever uit aan andere medische technologieën?

Chimaera

Het donortekort zal niet plotsklaps verdwijnen met de invoering van het geen-bezwaar systeem. Als het binnenkort mogelijk is mensen te redden door middel van een varkenshart, zal de druk om er gebruik van te maken toenemen. Ongeacht het dierenleed, want daar is, helaas, slechts een te kleine groep gevoelig voor. Wetenschappers zullen ons gerust gaan stellen en vertellen dat het risico op virussen gering is, jarenlang onderzoek wil men uitbetaald zien worden. De overheid zal dan keuzes moeten gaan maken en moeten gaan nadenken over regel en -wetgeving. In hoeverre mag xenotransplantatie worden ingezet en voor wie? Wie gaat dit betalen? Of wordt er gekozen voor andere takken van ontwikkeling

binnen de gezondheidszorg? Wat zijn de risico's daadwerkelijk? Hoe verbeter je het welzijn van de donordieren zolang ze leven?

En dan zijn we er nog niet. De Japanse onderzoeker Hiro Nakauchi wil menselijke organen kweken in varkens. Hij heeft al succesvol de alvleesklier van een muis laten groeien in een rat. Het werkt als volgt. De menselijke stamcellen worden geplaatst in een varkensembryo dat vooraf zodanig genetisch is gemodificeerd dat het een bepaald orgaan niet maakt. Dit embryo wordt vervolgens in de baarmoeder van een surrogaatvarken geplaatst. Gedurende de embryonale ontwikkeling zullen de stamcellen het orgaan vormen dat de varkensfoetus niet kan maken. Voilà, een biggetje met een menselijk(e) hart, nier of long. Schapen en paarden komen ook in

aanmerking om op dergelijke wijze als donordier te dienen. Het is een techniek die nogal wat vragen oproept. Bijvoorbeeld, wat gebeurt er als de stamcellen menselijke hersencellen in het varken gaan ontwikkelen? Voorlopig zijn zulke chimaera's toekomstmuziek. Zeker in Nederland, waar dierlijke embryo's met menselijke cellen na twee weken moeten worden gedood. Maar we moeten er niet gek van opkijken als ooit de stallen volstaan met dieren met menselijke organen. Wat begon als mythe bij de **Minotaurus**, half stier, half mens, en de met veren getooide Icarus, wordt werkelijkheid. Hopelijk loopt het met ons beter af.

[1] <https://www.biomaatschappij.nl/wordpress/wp-content/uploads/2016/05/Xenotransplantatie.pdf>

[2] Die Zeit, 13 juni 2019

Reactie op Paul Mercken

van Jan Willem Nienhuys

Geachte redactie,

Ik zou Paul Merckens reactie in *De Vrijdenker* van juli/augustus 2019 wat willen nuanceren. Of een beroep op autoriteit al of niet logisch is, vind ik niet zo duidelijk. Het komt erop neer dat men stilzwijgend een extra axioma gebruikt, namelijk 'wat een/deze autoriteit zegt, is waar'. De logica laat zich niet uit over de waarheid van de gebruikte axioma's, alleen over hoe je van daaruit verder redeneert.

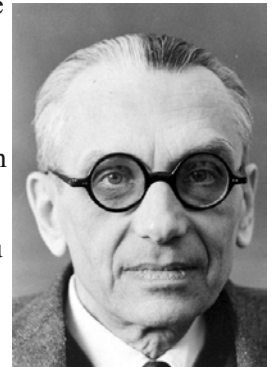
Ook over de regel van de uitgesloten derde en het intuïtionisme van **Luitzen E.J. Brouwer** valt meer te vertellen. Brouwer moest eigenlijk niets van logica hebben. Anderen hebben bij zijn wiskunde een speciale logica bedacht. Die is het makkelijkst te begrijpen als men zich in de gedachten van Brouwer verplaatst: Wij wiskundigen hebben niets te maken met waar of onwaar, maar met wat bewezen kan worden (uit de evidente axioma's, speciaal de axioma's die over het tellen gaan), of wat weerlegd kan worden op basis van diezelfde axioma's. Voor sommige beweringen hebben we nog geen bewijs of weerlegging, maar er kunnen best dingen zijn die niet bewezen of weerlegd kunnen worden. Dus als je 'waar' opvat als 'ik bezit er een bewijs voor' en onwaar als 'ik bezit er een weerlegging van' dan is er wel degelijk een derde mogelijkheid, namelijk 'we weten het niet.' Een bewering van de vorm 'p of q' kun je slechts bewijzen door voor p of voor q een bewijs te leveren. Enzovoorts. Heb je p bewezen, dan leidt niet-p meteen tot een tegenspraak, dus dan heb je niet-niet-p. Maar uit niet-niet-p kun je niet zonder meer p concluderen – in de intuïtionistische logica. Voeg je die redeneerregel toe aan de intuïtionistische logica, dan heb je de gewone logica weer terug.

Ook buiten de wiskunde is het een heel gezonde opvatting dat je, als je iets beweert, ook een bewijs moet kunnen leveren – als je serieus genomen wilt worden. Zelfs wie zegt 'ik hou van jou' doet er goed aan te laten merken dat hij of zij het ook meent.

De geschiedenis heeft Brouwer gelijk gegeven. Het is weliswaar buitengewoon handig om te doen alsof elke wiskundige bewering waar of onwaar is, en met het intuïtionisme wordt de theorie van de reële getallen erg gecompliceerd, maar er zijn inderdaad onbewijsbare wiskundige beweringen, tenminste als de wiskunde consistent is. Dat laatste wil zeggen dat er geen eindige rij formules is die eindigt met ' $0=1$ ' en die gezamenlijk een formeel correct bewijs opleveren van die laatste formule. Met andere woorden 'de wiskunde is consistent' betekent dat er een bepaalde rij symbolen bestaat die bepaalde eigenschappen heeft, en het bestaan van zo'n symbolenrij is een weliswaar wat ingewikkelde maar wiskundige bewering. Je kunt desnoods de symbolen nummeren, dan gaat die bewering over een getallenrij met bepaalde eigenschappen.

Je zou denken dat onbewijsbare beweringen rare buitenbeentjes zijn, maar in wezen is de bewering 'de wiskunde is consistent' er zo een. Als je daar namelijk een bewijs voor had, zou je een ingewikkelde paradox kunnen construeren en zo inconsistentie aantonen. Met andere woorden, onder de *aanname* dat de wiskunde consistent is, is een *bewijs* daarvoor onmogelijk. Dat zijn de beroemde resultaten van **Kurt Gödel**. Turing heeft daar nog aan toegevoegd dat je niet betrouwbaar kunt nagaan of een bewering zo'n raar buitenbeentje is. Met andere woorden, de aanname dat de wiskunde consistent is, zal altijd een aanname blijven. Dat de wiskunde vrij is van tegenspraken, is gewoon een uiterst goed ondersteund experimenteel gegeven.

Wandelen van Henry David Thoreau

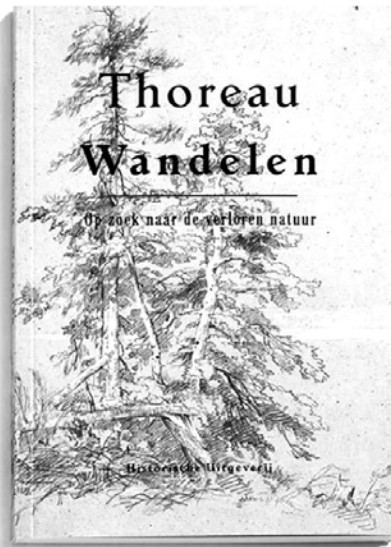
Enno Nuy

Historische Uitgeverij, 96 pagina's, met een voorwoord van Norbert Peeters en een nawoord van Jelle Reumer.

Enkele jaren geleden – het was 2013 – las ik een fraai boekje van Frederic Gros met een gelijkkluidende titel als dit essay van H.D. Thoreau.^[1] Ik las toen voor het eerst over deze Amerikaanse wandelaar en filosoof, die ik later vaker tegenkwam in boeken over natuur van diverse

pluimage. Reden en tijd om eens nader kennis te maken met deze natuurschrijver pur sang, die leefde van 1817 tot 1862. Ik besloot zowel *Walden* als *Wandelen* aan te schaffen. Het dunste boekje, dit *Wandelen*, was als eerste aan de beurt. Een mooie uitgave van de Historische Uitgeverij met een voor- en een nawoord. Het voorwoord bij dit essay is van Norbert Peeters, *Gedroomde wildernis* getiteld, een uitmuntend voorwoord overigens.

Maar wat mij betreft had dit het nawoord mogen zijn. Het nawoord van Jelle Reumer voegt wat mij betreft niets toe aan deze tekst van Henry David Thoreau.

Het essay van Thoreau blijkt een uiterst merkwaardige tekst, waar ik desalniettemin veel van opstak. Thoreau blijkt overigens een genot om te lezen. Als ik een zin als “Want politiek is de sigarenrook van een man” lees, dan ben ik al bij voorbaat verkocht. Thoreau filosofeert over het wandelen, hij geeft de voorkeur aan de bijna onvertaalbare term ‘sauntering’

die men inderdaad het beste zou kunnen vertalen met ‘kuieren’ en dat is ook de kern van dit essay. Wandelen is meer dan het plaatsnemen van de ene voet voor de andere, al dan niet doelgericht. Het wandelen, waarbij men zich losmaakt van de dagelijkse sleur, stelt de mens in staat eindeloos na te denken, te filosoferen over wat het betekent mens te zijn, waar kwamen we vandaan, waar gaan we heen?

Westwaarts, als we Thoreau mogen geloven. Letterlijk zegt hij: “Oostwaarts heb ik niets te zoeken”. We gaan slechts naar het oosten als we onze geschiedenis willen leren kennen, in het westen ligt onze toekomst, aldus de schrijver. En hij verlaat zich graag op de geograaf Guyot die schreef: “Zoals de plant voor het dier is gemaakt, zoals de plantenwereld voor de dierenwereld is gemaakt, zo is Amerika voor de mens van de Oude Wereld gemaakt”. Dat hij hier voorbij gaat aan dieren die dieren eten, moeten we maar even voor lief nemen. Elke stap die de mens van oost naar west zet, markeert een nieuwe beschaving die superieur is aan de vorige, aldus Guyot. Ik vermoed dat vele Amerikanen inderdaad zo naar zichzelf kijken, hun grote leider voorop! En Thoreau voegt hier aan toe: “Als de maan hier groter oogt dan in Europa, oogt de zon waarschijnlijk ook groter. Als de Amerikaanse hemels oneindig veel hoger lijken, en de sterren helderder, vertrouw ik erop dat deze feiten symbool staan voor het niveau dat de filosofie, de poëzie en de godsdienst van haar inwoners ooit zullen bereiken.” Ja, dit schreef Thoreau in de eerste helft van de negentiende eeuw!

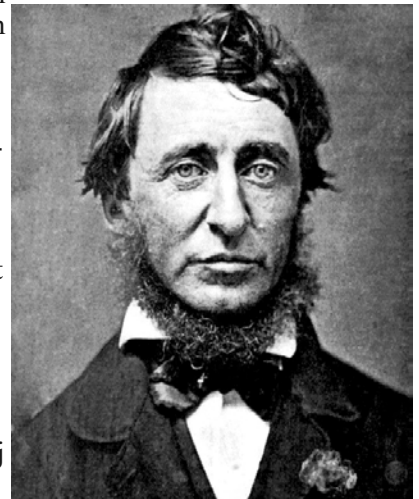
Thoreau verheerlijkt de wildernis maar ook hij kan er niet omheen dat ook de weidse Amerikaanse prairies door mensenhanden werden bewerkt. Indianenhanden welteverstaan. Maar juist over die Indianen koestert hij merkwaardige opvattingen! Daarover straks. Terug naar de wildernis. Als Thoreau zou moeten kiezen tussen een fraai aangelegde tuin of een wild moeras, zou hij onverwijld voor het wilde moeras kiezen, schrijft hij. Of hij niet een licht gevoel van spijt zou ervaren wanneer hij

op de eerste lenteavond helemaal dol werd gestoken door muggen, vertelt hij er niet bij. Maar Thoreau gaat onverstoort nog een paar stappen verder: “in de woestijn compenseren eenzaamheid en zuivere lucht de behoefte aan water en vruchtbaarheid”. Wie, o wie kan zich de luxe van zo’n standpunt veroorloven?

Ik citeer de schrijver nog eens: “Er wordt gezegd dat het de taak van de Amerikaan is om de maagdelijke grond te bewerken, en dat de landbouw hier al een omvang heeft die elders ongekend is. Ik denk dat de boer zelfs de plaats van de indiaan inneemt, omdat hij het grasland aanwint, en zichzelf dus sterker maakt en in sommige opzichten natuurlijker”. Daarmee wordt de inheemse indiaan wel heel erg achteloos opzij geschoven. Thoreau spendeert geen woord aan eventuele geboorterechten die de inheemse bevolking zou kunnen hebben. De Europese emigranten brachten ploeg en spade, meer bewijslast voor eigendomsrechten achtte hij niet noodzakelijk! In de woorden van **Henry David Thoreau**:

“Het waren de winden die het maisveld van de Indiaan tot grasland verstoven en hem de weg wezen waarvoor hij de vaardigheid miste die te volgen. Hij beschikte over geen beter werktuig om zijn land te bewerken dan een strandgaper. Maar de boer is gewapend met ploeg en spade”.

We kunnen ons niet veroorloven niet in het heden te leven, schrijft Thoreau. Van alle stervelingen is hij gezegend die in zijn leven geen tijd ver-

spilt aan herinneringen uit het verleden. Nou, over dit onderwerp kunnen we nog wel eens een boom opzetten. Maar als ik mijn blik westwaarts richt, kom ik niet verder dan Albion, waar ik gedurende heel mijn leven zo graag kwam, zo graag dat ik het als mijn tweede vaderland beschouwde. Dat prachtige land dat zich nu van ons afwendt, men wil ons niet meer en laat zijn oren gewillig hangen naar onverantwoordelijke en leugenachtige politici! Ik zou er, in tegenstelling tot Thoreau voor willen pleiten onze geschiedenis niet te veronachtzamen. Wie eindeloos naar het westen reist komt op een bol onvermijdelijk in het oosten aan!

Thoreau – en daar ligt ook de enorme kracht van dit essay, ook al kunnen we er niet blij van worden – legde hier de kiem voor het Amerikaanse superioriteitsdenken, de arrogantie van de macht, dat geen groter pleitbezorger vond dan de malloot die de Amerikanen juist in deze jaren op het schild hesen! Wat zijn we opgeschoten sinds 1862? Dit essay moet gelezen blijven worden. Hulde aan de Historische Uitgeverij, die dit werk opnieuw uitbracht.

[1] Een bespreking daarvan door Floris van den Berg is te vinden in De Vrijdenker 2015-06, p. 33 (noot van de Redactie).

Een treurige atheïst

Jan Willem Nienhuys

Vorig jaar schreef ik over een artikel van Joseph H. McKenna. Ik wil nu reageren op zijn bijdrage in *De Vrijdenker* juli/augustus 2019. Kort gezegd, het stemt me treurig dat religiecritici zo slecht snappen wat religie is, waarom religie niet deugt, en waarom we dat erg kunnen vinden.

Deze keer begint McKenna met het ontstaan van religie twintigduizend jaar geleden te schetsen. Een aapachtige voorouder die eigenlijk niet goed kon praten wees naar de hemel. Dat is om te beginnen al treurig voor iemand die religie gestudeerd heeft. De paleontologen rekenen mensen van zo kort geleden gewoon tot de moderne mensen. Niemand weet hoe 'religie' begon, maar als we vertrouwen op wat antropologen bij huidige bevolkingen aantreffen, dan begint religie met personen die beweren dat ze de oorzaak weten van concreet menselijk ongeluk: dood, ziekte, natuurrampen en honger door pech bij de jacht of mislukte oogst, en die beweren dat het hem zit in bedledigde (voorouder)geesten en die adviseren hoe met die geesten om te gaan.

Hoe gemakkelijk mensen geloof hechten aan dit soort neptroost, zien we nog steeds aan mediums en waarzeggers die goede zaken doen met mededelingen als 'jouw gestorven mamma laat weten dat het goed met haar gaat en dat je niet moet treuren'. Wat ziekte betreft, daar zijn tegenwoordig gespecialiseerde sjamanen voor. Die worden door anderen kwakzalvers genoemd. Hun slachtoffers zijn vaak onvoorstelbaar loyaal en worden boos als je zegt dat het allemaal onzin is.

Fundamentalistische propaganda

De eerste taak van de sjamaan of priester die in zaken wil blijven, is het vertrouwen te winnen van zijn of haar slachtoffers. Dat wek je niet door met een evident onzinverhaal te beginnen. Neem een voorbeeld aan Scientology. Pas als je daar heel ver in gevorderd bent, krijg je de uiterst geheime en ergste onzin over Xenu te horen.

McKenna laat vervolgens goed doorschemeren dat hij denkt dat religie gaat over hoe de wereld in elkaar

zit, dus een soort natuurkunde: wat precies de zon of bliksem is (de specialiteit van Zeus).

Uiteraard zijn onze verhalen over wat de zon en de bliksem zijn, namelijk een onvoorstelbare grote thermoeleculaire reactor en een stroom van heel veel onvoorstelbaar kleine deeltjes, intuïtief minstens zo fantastisch als de klassieke mythologie, maar ze worden gesteund door een overweldigende hoeveelheid bewijs. Mythologie is daarentegen een verhaal zonder enig bewijs.

In feite is McKenna het slachtoffer van fundamentalistische propaganda. Kort gezegd, de stukjes van de Bijbel die over natuurkunde lijken te gaan, zijn zo in strijd met de waarheid, dat de religieuzen die met hand en tand zijn gaan verdedigen. Het gevolg was dat iedereen, inclusief de atheïsten, dacht dat het daarover ging.

Wij westerlingen kunnen eigentijdse verzonden verhalen (romans, toneelstukken, film) prima interpreteren. Ze gaan in wezen over allerlei gewoon-menselijke conflicten en problemen, en de waarde van bijvoorbeeld moed of liefde of volharding of idealisme. Hoe het precies is gekomen dat teksten uit een andere cultuur worden geïnterpreteerd door fantasieloze letterknechterige droogstoppels, die hun opvatting dwingend proberen voor te schrijven, weet ik niet. Wij zien overigens in onze tijd nepnieuws en complottheorieën zich met verbazingwekkende snelheid verbreiden en misschien ging het vroeger met allerlei fantastische vertellingen ook zo.

De duivel op de berg

Even een voorbeeld tussendoor. In de Bijbel brengt de duivel Jezus naar een hoge berg (volgens Lucas 'een hooggelegen plaats') vanwaar hij de heerlijkheid van alle rijken ter wereld kan zien. Dat kan niet letterlijk waar zijn. Het is onmogelijk om van waar dan ook Zuid-Amerika, Europa en China tegelijk te zien zelfs al ga je op de maan staan. Van een berg van 10 kilometer hoog kun je maar ongeveer 350 km ver kijken als de neveligheid van zoveel lucht over zo grote afstand het niet verhindert. Uiteraard kun je van zo ver geen enkel detail onderscheiden. Zo'n hoge berg is er niet, en zeker niet in het Midden-Oosten. Bij mijn weten maakt geen enkele gelovige hier een punt van. Laten we het maar niet hebben over de vraag hoe de evangelist kon weten of het wel echt gebeurd was. En waarom Jezus in het verhaal niet tegen de duivel zegt: 'Ga toch weg man, die rijken zijn helemaal niet van jou. Zou je niet eens naar een dokter gaan?' of 'Geef me één goede reden waarom ik jou ook maar een sikkepit zou vertrouwen', dat is eigenlijk een enorm *plot hole* in dit verhaal. Of zou de schrijver hiermee stiekem hebben willen zeggen dat alle rijken ter wereld volkomen in de macht van de duivel zijn? Het enige wetenschappelijke feit in dit verhaal is het idee dat je van een hoge plek verder kunt kijken, dus

dat de wereld een bol is. Dat was echter toen al eeuwen bekend.

Laat ik McKenna uit de droom helpen. Het interesseert verreweg de meeste mensen geen biet hoe de wereld in elkaar zit. Mensen weten wel hoe het met topsport en populaire muziek gaat, maar van wetenschap weten ze doorgaans geen lor. Voortdurend hame ren op de al dan niet verklarende functie van godsdienstige opvattingen is de verkeerde aanpak. Het enige waar mensen een verklaring voor willen hebben is het eigen persoonlijke leed.

Clubtrouw

De sjamanen gebruiken allerlei middelen om gelovigen aan zich te binden. Wij mensen hebben de neiging om groepen te vormen en loyaliteit aan zo'n groep is iets heel natuurlijks. Wij Nederlanders zijn met ongeveer 17 miljoen, maar er zijn ruim 400 maal zoveel niet-Nederlanders in de wereld. Niemand stelt zich de vraag of het Nederlanderschap wel 'waar' is, dan wel of wij Nederlanders wel of niet gelijk hebben met onze opvattingen over onze nationaliteit. Wij vinden niettemin landverraad niet in orde en we vinden het volkomen terecht dat kinderen hier op school les krijgen in de Nederlandse taal (hoewel er wereldwijd veel en veel meer mensen buitenlands spreken). Vrijwel nergens ter wereld is de reden voor vaderlandsliefde dat het eigen vaderland objectief gezien het beste land ter wereld is. Fans van voetbalclubs kunnen heel goed verknocht zijn aan hun club, en tegelijk weten dat hun club niet de allerbeste is.

Religies hebben dit psychologische mechanisme handig uitgebuit door de gelovigen ook tot een groep te vormen (die dan ook, als ze de baas zijn, korte metten maken met 'verraders' oftewel ketters). In samenhang daarmee streven religies naar politieke macht. De afhankelijkheid aan een bepaalde religie is niet ingegeven door de overtuiging dat de eigen religie het meest waar is. Die waarheidsclaim is, lijkt me, niet meer dan een rationalisatie van een emotionele binding. McKenna's uitleg dat het behoren tot een minderheid (van atheïsten) niet tot stress hoeft te leiden is volstrekt irrelevant. Clubtrouw heeft niets met waarheid of voortreffelijkheid van de club te maken.

Uitbreiden

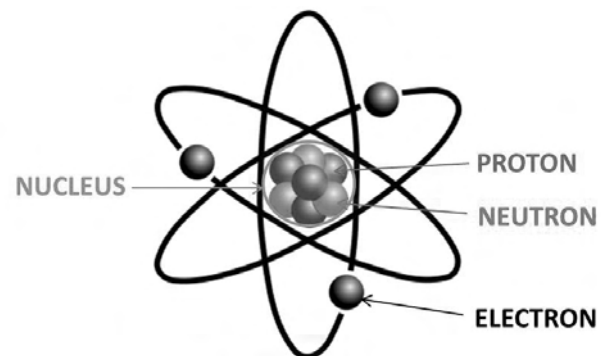
Er is natuurlijk een groot verschil tussen enerzijds een sjamaan en een medium, die alleen maar bemiddelen tussen mensen en geesten van lokale recent overledenen en anderzijds de bedienaars van religies met machtige goden. Dit is niet veel wonderlijker dan dat een soort rat in tientallen miljoenen jaren evolueert tot een mensaap, olifant, walvis of vleermuis. Als zo'n dier per generatie gemiddeld een duizendste percent zwaarder wordt, dan is het na het onvoorstelbare aantal van een miljoen generaties ruim 20.000 maal zo zwaar, dus twee ton als je met een ons begint. Dat is wat de diepte van de tijd kan doen. Bij de evolutie van dieren is de drijvende kracht de strijd om het bestaan, het uitbuiten van energiebronnen die nog niet door anderen worden opgebruikt. Als bij een bepaalde diersoort met een bepaalde stijl van leven lichaamsgrootte voordeel biedt, dan worden die dieren groter in de loop van miljoenen jaren. Ook is er weinig mysterieus aan het ontstaan van grote bedrijven. De bedrijfsleiders proberen hun winkel uit te breiden.

Religies zijn niet anders. Voor hen is een van de vele tactieken dat ze het onzichtbare wezen dat ze zeggen te vertegenwoordigen steeds belangrijker voorstellen, en in elk geval minstens zo belangrijk als de hoogste politieke macht ter plaatse. Vandaar dat de religie zich mee ontwikkelt met de politiek. Machtige goden zijn een laat stadium in de evolutie van religies.

Maar het langzaamaan steeds belangrijker maken van de god of goden is slechts een van de trucs waarmee de geestelijkheid zichzelf belangrijker maakt. Ik spreek over trucs, want een echt bedrijf wordt groter doordat het iets aanbiedt dat de mensen graag willen hebben (benzine, pindakaas, telefoons, informatie enzovoorts), terwijl religie moet proberen een volstrekt waardeloze dienst te verkopen, namelijk contact met of bescherming tegen de goden.

God als atoomkern

Je kunt religie goed vergelijken met hoe wij ons een atoom voorstellen, bijvoorbeeld een zwavelatoom. In een atoom zit een kern waarin vrijwel alle massa in bijna een enkel punt is samengebalde. Die kern heeft ook een flinke lading. Hoe groot kun je gewoon uitrekenen. Stel je brengt twee protonen op een onderlinge afstand

gelijk aan de afstand tussen naburige watermoleculen in water. Dat is heel grof gerekend honderdduizend maal de diameter van die protonen. Die stoten elkaar zo hevig af, dat als je ze loslaat en niets anders ze tegenhoudt, ze een snelheid bereiken van ver over de tien kilometer per seconde. Zelfs als ze al tien centimeter van elkaar vandaan zijn, is de versnelling die ze door de wederzijdse afstotende kracht ondergaan nog altijd ruim meer dan de gewone aardse valversnelling. Vlak bij die geladen kern bevinden zich echter in een atoom een aantal elektronen die de kern en zijn lading afschermen door er voortdurend omheen te draaien, elk op zijn eigen manier en met eigen baankenmerken. Net zo zit er in elke religie ook een kern van samengebalde aperte onzin, die iedereen met enig gezond verstand krachtig zou afstoten (Let op! Ik beweer niet dat goden atoomkernen zijn. Dit is maar een beeld, een metafoor, een moderne versie van de zonnewagen van Apollo. Dat een proton uit drie quarks bestaat, dus een soort Drie-eenheid is, maakt het een leuke metafoor, dat wel.) Om die onzin af te schermen zijn er tal van verschillende zaken die elk een eigen bijdrage leveren. Het is verkeerd om een zo'n ding te betitelen met religie.

Juist die volslagen en in één ogenblik te vatten onzinnigheid maakt religieuze ideeën paradoxaal genoeg aantrekkelijk, om dezelfde reden dat we goochelvoorstellingen, stripverhalen over pratende dieren en goed

uitgewerkte fantastische verhalen zo leuk vinden. Maar de religies doen hun best te verhullen dat het om fantasie gaat, door bijvoorbeeld aan te bevelen dat je het goede moet doen. Door charitatieve activiteiten te ontwikkelen om het ware doel te verhullen, te weten priesters en dominees aan het werk houden. Door het kweken van groepsloyaliteit. Door de religie met de paplepel in te brengen. Door het demonstreren van de eigen oprechtheid in het geloof. Door onze neiging tot heldenverering te manipuleren. Door het gebruik van geweld tegen afvalligen. Door het in elkaar zetten van een ingewikkelde geloofsleer om de onzin in de kern te versluieren. Door allerlei rituelen om de emotionele betrokkenheid van de gelovigen te verbeteren. Door de opbouw van een strakke organisatie. Door kunstenaars (musici, beeldhouwers, schilders, glazeniers) voor hun karretje spannen. Door grote gebouwen neer te zetten. Door te zorgen voor wonderen – ik zal wel een paar dingen vergeten. Een heilig boek maakt altijd indruk. En natuurlijk door het verhogen van de status van de geestelijkheid.

Ik zou willen bepleiten dat we geestelijken net zo als platteardegelovigen beschouwen: we laten ze natuurlijk in hun waan, maar we piekeren er niet over om hun mening te vragen over dingen die er echt toe doen. Mensen die een **symbolisch martelwerktuig als versiering** gebruiken, soms met de gemartelde er nog aan, die zijn toch eigenlijk niet goed snik?

Oprechtheid

Een gedeelte van de trucs is erop gericht te zorgen dat de gelovigen (en de priesters) laten zien dat ze het echt menen. In tal van organisaties waar loyaliteit een rol speelt, wordt er veel aan gedaan om te zorgen dat de leden hun trouw ook tonen, op zo'n manier dat ze moeilijk meer terug kunnen. Het mooiste is natuurlijk als ze zich desnoods willen opofferen. Immers wie eenmaal ergens in heeft geïnvesteerd, vindt het vervelend om de investering af te schrijven. Van dat mechanisme maken oplichters vaak dankbaar gebruik – het is niet iets specifiek religieus. Dergelijke gevoelens worden wel omschreven als de drogreden van de verzonken kosten: ergens niet mee willen ophouden omdat je dan zeker alles kwijt bent, bijvoorbeeld een saai boek uitlezen omdat je ervoor betaald hebt.

Wie afscheid neemt van religie, heeft vaak een solide reden om boos te zijn, namelijk de verspilde moeite die men erin heeft geïnvesteerd. Hoe jonger men dat doet, des te minder men heeft geïnvesteerd, en des te meer ontspannen men tegen religie aankijkt.

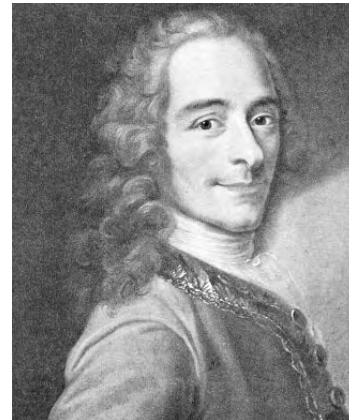
Waarom word ik nou zo treurig van artikeltjes als die van McKenna? Mensen die religie hebben gestudeerd zouden moeten weten waar die om draait, namelijk om de geestelijkheid tegen werkeloosheid te beschermen. Als ze dan deze of gene boom aanzien voor

het bos dat religie heet, word ik treurig. Als een religiecriticus als een blok valt voor het religieuze verhaaltje dat religie gaat over wat wel of niet waar is, dan word ik treurig. (Of nog erger: of Genesis 1 waar of niet waar is. Andere religiecritici trappen in het verhaal dat religie gaat om 'het goede doen' – ook al onzin.)

Het bedrog dat religie heet

Het verkopen van sprookjes als waarheid is bijna de definitie van oplichterij. Van een snertverhaal vertel je dat het allemaal echt gebeurd is. Van een goocheltruc vertel je dat het een paranormaal vermogen is. Van een wetenschappelijk flutfeitje zeg je dat het statistisch significant is, dus vrijwel zeker waar. Een journalist die een spannend verhaal uit de duim zuigt. Een bankier die investeerders lokt met een Ponzi-schema. Het gebeurt op grote schaal buiten religie. Het is wel zo dat we een ingebakken afkeer hebben van bedriegers, juist omdat bedriegen werkt. Maar een samenleving gaat kapot met te veel klaplopers, en de genen van mensen van lang geleden die al te tolerant waren, zijn nauwelijks meer in omloop. Daarom zijn we van nature boos op boeven. Wie weet zijn de Neanderthalers wel verdwenen omdat ze Homo Sapiens te makkelijk vertrouwden. Daar weten we natuurlijk niets van, maar ons soort mensen stikt wel van de bedriegers.

En nu ben ik weer bij McKenna. Atheïsten zijn niet alleen boos over verspilde investering, maar ook over het bedrog dat religie heet. Het is volkomen natuurlijk om woede te voelen als men bedrog ziet, zelfs al is men zelf geen slachtoffer en ook als men wel weet dat de be-

drieger in de eigen onzin gelooft. Zonder emotionele ontstemming over bedrog zou je geen gemotiveerde politie of officieren van justitie kunnen hebben. Geestelijken die met nadruk zeggen dat ze God vertegenwoordigen, zonder fatsoenlijke bewijzen te leveren, zijn gewoon bedriegers die morgen weer een belegde boterham willen hebben.

Lachen om onwetenschappelijke genezers, goeroes en geestelijken is natuurlijk gezond, maar uiteindelijk richt dat soort parasieten schade aan en het is geen schande je daar druk over te maken.

Voltaire was een deïst. Hij geloofde wel in een soort afstandelijke god, maar zijn woede (*écrasez l'infâme* – verpletter het schandelijke) was gericht tegen de georganiseerde religie, tegen de geestelijken, die het uiteindelijk slechts om rijkdom en macht te doen was. Zijn woede was volstrekt legitiem, alleen had hij niet door waarom die geestelijken zo handelen, namelijk om te verhullen dat ze gebakken lucht verkopen. En zo blijft *écrasez l'infâme* de bondigste beginselverklaring van actieve atheïsten.

Seksuele geaardheid in de Grondwet?

Anton van Hooff

Het pleidooi van het COC om de rechten van LHBTi'ers in de Grondwet op te nemen zal de sympathie van veel vrijdenkers opwekken. Van oudsher hebben zij zich immers sterk gemaakt voor het recht op seksuele zelfbeschikking. En nu de gelijkstelling van seksuele geaardheden de lakmoesproef is geworden voor het Verlichte gehalte van een samenleving, lijkt het niet minder dan vanzelfsprekend dat in het fameuze artikel 1 van de Grondwet ook de discriminatie van seksuele geaardheid wordt verboden. Maar toch is het geen goed idee.

Artikel 1 is al zo lang

Het eerste bezwaar tegen opname is dat het artikel al zo adembenemend lang is:

'Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.' De tekst vult een lange trede van het Monument van de Grondwet aan de Haagse Hofweg. Er zou een tweede trap nodig zijn om iets te zeggen als 'het zijn van Lesbienne, Homoseksueel, Bi-seksueel, Transseksueel of interseksueel', want een afkorting (LHBTi) kan in een wet natuurlijk niet. Hebben we dan trouwens alle varianten? Nou ja, we zouden natuurlijk alles kunnen vangen onder 'seksuele geaardheid'.

Maar dan ook de roodharigen

Maar dan geldt nog een tweede bezwaar: ieder streven naar volledigheid maakt andere groepen achtergestelden wakker zoals lichamelijk en geestelijk gehandicapten. Maar dan moeten de ouderen er ook in. En de jongeren dan? Maar dan pleit ik ook voor de roodharigen – ik ben in mijn jeugd vaak uitgescholden voor 'vuurtoren zonder licht'. Met andere woorden: zo is het hek van de dam. Het 'enzovoort' dat besloten ligt in 'of op welke grond dan ook' maakt het er niet beter op. Zo bleek feodale discriminatie er niet onder te vallen, zoals ik merkte toen ik voor mij en mijn bruid dezelfde rechten opeiste als van de kroonprins en zijn verloofde, zoals ik in mijn eerdere kritiek op de Grondwet vertelde.

Er zijn geen mensenrassen

Niet alleen als poging om alle vormen van achterstelling te dekken schiet het grondwetsartikel te kort, maar het is gewoon fout om te verklaren dat discriminatie wegens ras niet is toegestaan. Alsof er menselijke rassen be-

staan. Cliteur maakte gebruik van deze zwakte door in het proces tegen G. Wilders te betogen dat Marokkanen geen ras zijn. Daar moeten we dus iets als 'etnische diversiteit' of 'afkomst' van maken. Iedere poging tot verfijning leidt echter tot meer onduidelijkheid – mijn derde bezwaar – terwijl een grondrecht eenduidig moet zijn.

Een grondrecht moet positief zijn

Zwak is ook dat het grondrecht van gelijke behandeling negatief wordt uitgelegd: discriminatie is *niet* toegestaan.

Indertijd wilde Nederland inzake de discriminatiebe-

strijding het gidsland zijn. Daarom werd niet simpel bepaald: 'Iedereen is voor de wet gelijk' of 'de wet is gelijk voor iedereen'. In plaats van zo'n koele formulering, wilde het Nederland van de jaren tachtig gewenst maatschappelijk gedrag voorschrijven door discriminatie niet toe te staan. Vandaar de formulering dat allen die zich in Nederland bevinden gelijk worden *behandeld*, althans in gelijke gevallen – een restrictie die het artikel niet spreker maakt. Maar hoe zit het dan aan boord van Nederlandse schepen en vliegtuigen? Weer blijkt de neiging tot precisie averechts te werken door attent te maken op leemtes.

Wat mij betreft zou genoeg zijn: 'Iedereen onder Nederlandse rechtsmacht wordt gelijk behandeld'.^[1] Als het dan per se moet, kan worden aangevuld: 'ongeacht overtuiging^[2], afkomst^[3], geslacht, seksuele

geaardheid, gesteldheid^[4], leeftijd of welstand^[5]'. Hebben we dan alles? Moet bij zo'n aanvulling trouwens 'overtuiging' als de minst gedetermineerde factor niet achteraan komen?

Zoals altijd is commentaar zeer welkom.

Foto: Brian Kyed - Unsplash

[1] In mijn eerdere ontwerp had ik nog overbodig 'voor de wet' ingevoegd.

[2] Daarmee dekken we 'godsdienst, levensovertuiging en politieke gezindheid' af. Godsdienst is immers ook maar een mening, die niet verdient voorop geplaatst te worden. In mijn ontwerp mag trouwens 'overtuiging' achteraan komen als de minst aangeboren eigenschap.

[3] Dus 'ras', etniciteit, sociale status

[4] Eventueel voorafgegaan door 'lichamelijke en geestelijke'.

[5] Wonderlijk genoeg werd sociaal-economische discriminatie vergeten.

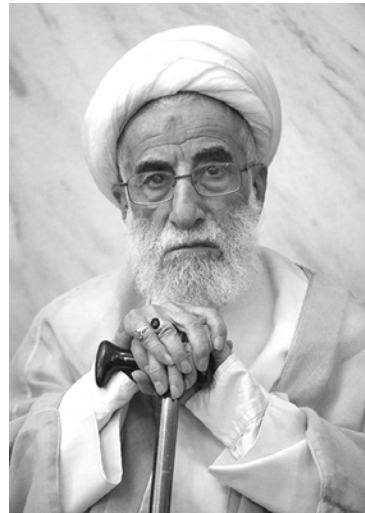
van de Latijnse woorden Res Publica komt, die publieke zaak betekenen. Er is daarom sprake van volkssoevereiniteit. Daar komt echter meteen de islam bij, dat maakt het dus niet zo'n "publieke zaak". De Grondwet van Iran begint met: "In de naam van de Almachtige God", overduidelijk godssoevereiniteit. Verder staat er: "De staatsvorm van Iran is een Islamitische Republiek, die door de natie van Iran is gebaseerd op haar langdurig geloof in de wet van de waarheid en de rechtvaardigheid van de Koran." Overduidelijk geen scheiding van kerk en staat, vreemd genoeg komt daarna een opmerkelijke zin: "(...) De islamitische revolutie is geslaagd onder leiding van Marja[5], de verheven Groot Ayatollah Imam[6] Khomeini (...) De grondwet is geratificeerd door 98,2% van het volk". Weer een opmerkelijke mix van zowel volkssoevereiniteit als godssoevereiniteit, zo staat de Iraanse grondwet daar vol mee. Het vreemde is dat de grondwet van Iran strikt genomen schrijft dat het Iraanse volk de wet van God (Sharia) heeft geaccepteerd en de interpretatie daarvan opdraagt aan de "Hoogste Leider"[7], ondersteund door de Raad van Hoeders. Dat het Iraanse volk de sharia heeft geaccepteerd en de opdracht geeft tot interpretatie, botst met de letterlijke betekenis van theocratie. Het zou immers God moeten zijn die de opdracht had moeten geven aan Khomeini om de islamitische republiek te stichten en zijn wet te handhaven. Khomeini heeft nooit beweerd dat hij handelde naar goddelijke ingeving en hij is zelf geen godheid. Het lijkt dus lastig om Iran een theocratie te noemen in de formele en staatkundige betekenis van het woord. Strikt gezien is Iran dan ook qua regeringsvorm een republiek met een gekozen president en een (indirect en ondemocratisch) gekozen Hoogste Leider.

Iran heeft wel een theocratische bestuursvorm

Het is belangrijk om een onderscheid te maken tussen staatsvorm, regeringsvorm en bestuursvorm. Staatsvorm is de wijze waarop de verschillende overheidsverbanden zich tot elkaar verhouden, Nederland is bijvoorbeeld een gedecentraliseerde eenheidsstaat[8].

Een regeringsvorm is de manier waarop een overheidsverband geregeerd wordt of misschien zou kunnen worden. Nederland is bijvoorbeeld een constitutionele monarchie (met een parlementair stelsel). Dan bestaat er nog iets als een bestuursvorm, dit is de formele vorm van bestuur in een staat. De regering maakt onderdeel uit van de overheid, zij zijn echter geen synoniemen van elkaar. Zo gaat de regeringsvorm louter over hoe de regering georganiseerd is, de bestuursvorm gaat over welk systeem de gehele overheid gebruikt. Nederland heeft een democratische bestuursvorm. Mexico stond lange tijd bekend als een typisch voorbeeld van een technocratie en de Spartanen hadden een aristocratische bestuursvorm[9]. Hier komt dan ook de theocratische aap uit de mouw, Iran heeft *wel* een theocratische bestuursvorm. De Hoogste Leider, de Raad van Hoeders en de Raad van Experts maken allemaal onderdeel uit van de geestelijkheid, die de door God geopenbaarde wetten, door middel van politieke en juridische macht oplegt aan het volk. In deze theocratische bestuursvorm heeft de geestelijkheid de feitelijke macht in handen en heerst zij over alle andere politieke instituten.

De Raad van Hoeders is het hoogste orgaan binnen de grondwet van Iran.

Voorzitter van de Raad van Hoeders Ahmad Jannati

De Raad van Hoeders interpreteert de grondwet, kan elke wet die zij in strijd acht met de islam of de grondwet afkeuren en heeft ook een vetorecht over alle wetten aangenomen door het Iraanse parlement.

Het parlement kan een veto aanvechten bij de Raad van Geschiedheid en Oordeel. Dit politiek adviesorgaan waarvan de 28 leden voor 5 jaar benoemd worden door de Hoogste Leider, is echter sterk op de hand van de

Raad van Hoeders, mede doordat leden van de Raad van Hoeders zitting nemen in dit adviesorgaan. Alle leden van de Raad van Geschiedheid en Oordeel kunnen ontslagen worden door de Hoogste Leider. De kandidaten voor alle verkiezingen, inclusief die van de Raad van Experts, dienen goedkeuring te krijgen van de Raad van Hoeders.

De Raad bestaat uit 6 islamitisch geestelijken, vrijwel altijd (Groot) Ayatollahs[10], zij worden aangesteld door de Hoogste Leider. De andere zes worden voorgesteld aan het parlement door de Voorzitter van de Rechterlijke macht die - hoe kan het ook anders - zelf is aangesteld door de Hoogste Leider. De leden worden gefaseerd gekozen voor zes jaar, de meeste leden zitten echter al decennia in de Raad van Hoeders. De Hoogste Leider heeft het recht om de zes geestelijke leden te ontslaan. De voorzitter van de Raad van Hoeders is sinds 1988 Ayatollah Ahmed Jannati, die al sinds 1980 lid is. Hij heeft grote macht omdat hij ook veel andere hoge functies bekleedt binnen de machtsinstituten van Iran. De Raad van Hoeders zou je kunnen zien als de sjitische variant van het politburo uit de Sovjet-Unie.

De Raad van Experts is een overlegorgaan dat bestaat uit 86 islamitische geleerden die om de acht jaar door de bevolking gekozen worden. De Raad van Experts heeft de taak van het kiezen, afzetten en controleren van de Hoogste Leider. Het "controleren" van de Hoogste Leider komt nauwelijks voor omdat de Raad van Experts zwaar ondergeschikt is aan de Raad van Hoeders. De Raad van Hoeders kan immers kandidaten voor de Raad van Experts weigeren voor deelname. De leden van de Raad van Experts hebben ook veel functies binnen de regering, de huidige president van Iran, Hassan Rohani, is ook lid van de Raad van Experts. De Raad van Experts kan vergeleken worden met het Centraal Comité van een communistische partij. Mede doordat veel leden van de Raad van Hoeders ook zitting nemen in de Raad van Experts. In de Sovjet-Unie waren leden van het politburo vrijwel altijd ook lid van het Centraal Comité.

Er zijn slechts twee Hoogste Leaders van Iran geweest, Ruhollah Khomeini van 1979 tot 1989 en Ali Khamenei sinds 1989 tot heden.

De Hoogste Leider heeft buitensporig veel macht, hij kan weigeren de president in te zweren, de facto heeft hij hierdoor een vetorecht over wie president wordt. Hetzelfde kan hij doen met de verkozen leden van de Raad van Experts. De Hoogste Leider mag vrijwel alle ministers benoemen en ontslaan. Hij is opperbevelhebber van het leger en de Revolutinaire Garde, een paramilitaire eenheid die ook als inlichtingen- en veiligheidsdienst werkt, vergelijkbaar met de SD en de SS[11].

Hoogste Leider Ali Khamenei

De Hoogste Leider is eigenlijk de baas over elk overheidsorgaan dat iets voorstelt. Het betwijfelen van de juistheid van zijn beslissingen is strafbaar, net zoals hem beledigen. Iran is hierdoor zo'n zwaar autoritair land dat het bijna totalitaire vormen aanneemt.

Conclusie

Alle macht ligt in Iran feitelijk bij de geestelijkheid die louter en alleen de wil van God, geopenbaard door de Koran, oplegt aan de bevolking. Iran heeft hierdoor een theocratische bestuursvorm, dat betekent echter nog niet dat de Iraanse staatsvorm theocratisch is. Iran blijft een (islamitische) republiek ongeacht hoeveel macht de theocratische bestuursvorm ook heeft.

Theocratie is een verderfelijke iets net zoals de Iraanse staat zelf ook verderfelijke is, wij vrijdenkers moeten theocratie met man en macht bestrijden. Net zoals dat wij de islam en elke andere religie moeten bestrijden. Maar, zoals ik eerder heb bepleit in De Vrijdenker (De vergelijking tussen islam en fascisme, 2019-04) om de islam niet meer fascistisch te noemen, pleit ik er nu weer voor de juiste woorden te gebruiken. We moeten

niet in de staatkundige valkuil trappen door Iran een theocratie te noemen, maar ons ervan bewust zijn dat Iran louter een theocratische bestuursvorm heeft.

[1] Ik gebruik het woord God voor alle monotheïstische godsdiensten, ook de islam. Het woord Allah is het Arabische woord voor God, Arabische christenen noemen de christelijke God ook "Allah".

[2] Met kerk is hier een religieuze instelling bedoeld. Als ik het woord kerk gebruik kan dit dus ook in de niet christelijke zin van het woord zijn.

[3] Na de Tweede Wereldoorlog moest Keizer Hirohito (1901-1989) onderdruk van de VS afstand doen van zijn goddelijke status. De Keizer van Japan is nu "slechts" Keizer en geen God-Keizer meer.

[4] Officieel is de heerschappij van Koning Willem Alexander ook gebaseerd op de idee dat God de Oranjes op de troon heeft gezet, zij regeren; "bij de gratie van God".

[5] Officiële term voor een Groot Ayatollah, ter onderscheiding van een reguliere Ayatollah.

[6] De sjiiitische islam kent slechts één Imam, vergelijkbaar met de titel paus bij katholieken.

[7] De Hoogste Leider Khamenei wordt vaak in media "(Groot) Ayatollah genoemd, dit is (één van) zijn geestelijke titel(s), zijn wereldlijke titel is Hoogste Leider. Omdat ik hier vanuit staatkundig perspectief schrijf, noem ik hem ook bij zijn wereldlijke titel.

[8] Een eenheidsstaat is een staat waarvan de macht uitsluitend bij de centrale overheid ligt. Nederland is een gedecentraliseerde eenheidsstaat doordat wij de macht delegeren naar regionale organen. Dit in tegenstelling tot een gecentraliseerde eenheidsstaat, waarbij de centrale overheid alle macht aan zich houdt, Frankrijk is hier een voorbeeld van. Naast eenheidsstaten bestaat er ook een federale staatsvorm waarbij de soevereiniteit gedeeld wordt tussen de centrale (federale) overheid en de deelstaten. Duitsland en de VS zijn voorbeelden van federale staten.

[9] Dit staat los van het feit dat Mexico een republiek is en de Spartanen een twee-koningen-systeem hadden.

[10] De titel (Groot) Ayatollah is dus niet, zoals regelmatig wordt ondersteld, louter voor de Hoogste Leider. Deze is voor alle geestelijken die de hoge sjiiitische titel (Groot) Ayatollah hebben verkregen.

[11] Ik bedoel hier niet mee dat ik de Revolutionaire Garde "fascistisch" vind, een term waar ik mij in de Vrijdenker al vaker heb tegen verweerd om op hedendaagse groepen te plakken. Met mijn vergelijking bedoel ik een paramilitaire eenheid die ook als inlichtingen- en veiligheidsdienst werkt. De SD en de SS zijn hier het beruchtste voorbeeld van.

Reactie op Jan Willem Nienhuys over McKenna René van Elst

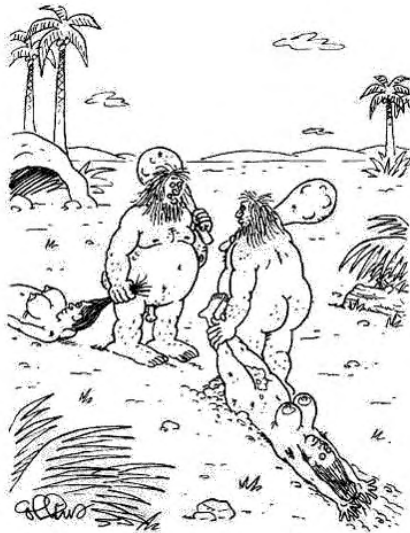
In De Vrijdenker 2019-06, pag. 20, kon u het artikel *Niet-boze atheïsten en humanisten* van Joseph H. McKenna lezen. Dat artikel is door mij vertaald en voor plaatsing voorgesteld. Jan Willem Nienhuys heeft er één van zijn gewaardeerde bijdragen aan gewijd, die elders in dit blad (p. 13) is afgedrukt. Het lijkt mij dat ik, afgezien van McKenna zelf, de eerst in aanmerking komende ben om te reageren op Nienhuys' kritische opmerkingen.

McKenna (verderop ziet u een nieuwe foto van hem die hij mij gestuurd heeft) is doctor in 'religious studies'

en universitair docent in 'the history of religious ideas.' U kunt een interview – in het Engels – met hem lezen op de webpagina <https://www.newuniversity.org/2013/05/14/a-representative-of-religion/>. Op het net zijn verwijzingen naar serieuze publicaties van hem te vinden. Maar het stuk waarop Nienhuys reageert is ietwat schertsend bedoeld; helaas heeft Nienhuys dat niet goed doorgehad.

Het blijkt al uit de manier waarop McKenna het begin van religie "20.000 jaar geleden" schildert, met een beeld van onze prehistorische voorouders dat herinnert

aan cartoons van holbewoners. U kent ze wel, die stevig gebouwde behaarde mannen, die, meestal gehuld in dierenvelen, lopen te zwaaien met knotsen, ongearticuleerde geluiden voortbrengen (of juist heel anachronistische dingen zeggen) en vrouwen aan hun haren meeslepen. Het stuk is een

badinerende reactie op wat van gelovige zijde nogal eens te horen is, namelijk dat atheïsten boos, woedend of zelfs rabiaat zijn. Het is geen stuk op wetenschappelijk niveau en het is geschreven voor medestanders, niet om iemand te overtuigen. McKenna verzint wat 'historische' situaties waarin ongelovigen goede redenen hadden om boos te zijn en hij noemt redenen waarom veel atheïsten juist helemaal niet boos zijn, bijvoorbeeld omdat ze zich gelukkig prijzen als minderheid die gelijk heeft. Ook uit dit laatste is wel duidelijk dat we het stuk, al zitten er zinnige elementen in, met een korreltje zout (of een snuifje lachgas) moeten nemen. Misschien wil Jan Willem Nienhuys het nog eens lezen met die gedachte in het achterhoofd.

Dit gezegd zijnde wil ik nog enkele opmerkingen kwijt over de religietheorie die Nienhuys zelf ontvouwt. In die theorie is religie het product van personen die beweren dat ze de oorzaak weten van concreet menselijk ongeluk (zie de eerste paragraaf). Het aan het werk houden van priesters en dominees is het ware doel van religie (geworden) en dat wordt verhuuld door het ontwikkelen van charitatieve activiteiten (zie de paragraaf *God als atoomkern*).

Ik ben zo vrij dit een nogal eenzijdige kijk op de zaak te vinden. Religie, hoe dan ook ontstaan (daarover zijn de meningen verdeeld), wordt door mensen aan elkaar – in het bijzonder aan hun kinderen – doorgegeven. Natuurlijk was het vroeger vaak zo dat kinderen vanuit een bepaalde gezinssituatie naar een klooster of een kerkelijke functie werden gedirigeerd, maar ik denk dat gelovigen in de meeste gevallen geestelijke werden en worden vanuit een roeping, vanuit het geloof dat zij zo voor God en mensheid iets kunnen betekenen. Een voorbeeld daarvan ken ik uit mijn eigen familiekring: een werkende katholieke man die, niet jong meer, vijf jaar heeft gestudeerd (met vakken als eschatologie en mariologie(!)) om diaken*) te worden en die als zodanig in 2016 is gewijd, in een dienst waar ik als familielid bij was – na enige aarzeling. Het is duidelijk dat hij de kerk als organisatie steunt, maar zeker niet met het doel om geestelijken aan het werk te houden.

Volgens mij hebben, terwijl samenlevingen complexer werden, religies en priesterkasten en machtsstructuren en gelovige gemeenschappen zich in wisselwerking ontwikkeld en zijn religies daardoor zulke niet te stuiten massabewegingen geworden.

Tegelijk kunnen we er niet omheen dat er 'religies' en religieuze of 'religieuze' personen en structuren zijn die vooral zichzelf en veelal ook financiële belangen dienen.

Nienhuys schrijft voorts (in de paragraaf *Fundamentalistische propaganda*): "de stukjes van de Bijbel die over natuurkunde lijken te gaan, zijn zo in strijd met de waarheid, dat de religieuzen die met hand en tand zijn gaan verdedigen."

Inderdaad zijn er maar al te veel gelovigen die zich vastbijten in het Bijbel-verhaal. Maar we zien ook gelovigen die wetenschappelijke kennis accepteren en die in hun geloof inpassen. Ik noem als voorbeeld (niet voor het eerst) de bekende apologeet William Lane Craig, die de oerknal en evolutie niet ontkent, maar God als initiator daarvan ziet. Het is allemaal niet zo zwart-wit als Nienhuys het schildert.

In *De duivel op de berg* krijgen we (te) omstandig uitgelegd dat je vanaf een hoge berg niet alle rijken ter wereld kunt zien.

Ik heb even moeten nadenken over de zin "Het enige wetenschappelijke feit in dit verhaal is het idee dat je van een hoge plek verder kunt kijken, dus dat de wereld een bol

Joseph H. McKenna

is." Mijn eerste gedachte was: toch is het zo dat je ook van een platte Aarde meer zou zien naarmate je hoger opstijgt. Maar Nienhuys heeft gelijk: hoe hoger je stijgt boven onze bolle Aarde, des te verder ligt de horizon. Tot je op oneindige hoogte bent...

Nienhuys eindigt dezelfde paragraaf met de stellige uitspraak: "Het enige waar mensen een verklaring voor willen hebben is het eigen persoonlijke leed." Dat sluit naadloos aan op zijn al vermelde theorie dat religie het product is van personen die beweren dat ze de oorzaak weten van concreet menselijk ongeluk. Nienhuys gaat wel wat erg makkelijk voorbij aan zijns- en levensvragen, die, ook al zijn ze deels zinloos, door mensen gesteld plegen te worden, van het soort "waartoe zijn wij op aard?" of van het soort "hebben wereld en mensheid altijd bestaan en zo niet, hoe was dan het begin?" Nienhuys kan niet verklaren dat antropologen overal op de wereld religieus getinte scheppingsverhalen hebben opgetekend of dat mensen het zinvol vinden om diaken te worden zonder dat dat iets met persoonlijk leed te maken heeft en zonder dat het een zaak is (ik refereer nu aan de paragraaf *Oprechtheid*) van geveinsde oprechtheid.

Ik verschil er met Nienhuys niet van mening over dat religie in essentie geen waarde heeft (slot van paragraaf *Uitbreiden* en midden van paragraaf *God als atoomkern*); het probleem is dat veel mensen dat niet zo voelen en dat religies ook sociale functies vervullen. De

mensen zijn gehecht aan de structuren waarin en de tradities en overtuigingen waarmee ze zijn opgegroeid en geven dat alles van generatie op generatie door; *Menschliches, allzumenschliches*, om met Nietzsche te spreken. Het is niet allemaal een soort complot van priesters, dominees, imams of sjamanen. “Hoe komen we van religie af?” is de prangende vraag van Floris van den Berg in een van zijn boektitels. Niet dus; veel meer dan informeren, wachten en aanzien, in de hoop dat het verschijnsel slijt, valt er niet aan te doen.

Debat over Groen liberalisme

Repliek op kritiek

Floris van den Berg

Onderstaand artikel van Floris van den Berg behandelt in zijn oorspronkelijke vorm commentaren op het boek *Groen liberalisme* die geschreven zijn door Enno Nuy (<http://www.liberales.be/teksten/2019/6/18/groen-liberalisme-floris-van-den-berg>), René van Elst (De Vrijdenker 2019-03) en Klaas de Jong (recensie op Bol.com: <https://www.bol.com/nl/p/groen-liberalisme/9200000103059107/>). Aangezien alleen de opmerkingen van René van Elst in dit blad zijn afgedrukt, hebben wij Van den Bergs artikel tot zijn reacties daarop, plus inleiding en slotwoord, beperkt. Daarna vindt u een vervolgreactie van René van Elst.

De Redactie

Het vertalen van politieke ideologieën naar concrete politieke maatregelen dient zorgvuldig te gebeuren om te voorkomen dat de maatregel erger is dan de kwaal. Elke maatregel moet daarom grondig worden bestudeerd en bediscussieerd. Mijn manifest *Groen liberalisme* bevat tal van voorstellen om politiek te bedrijven die als gemeenschappelijk doel hebben leed te verminderen en vrijheid van individuen te bevorderen. Ik reageer op kritiek die is geuit in een boekbespreking door vrijdenker, fotograaf en redacteur René van Elst, die als proeflezer het manuscript van *Groen liberalisme* heeft becommentarieerd. Hij schreef een uitgebreide bespreking voor *De Vrijdenker* (no. 2019-03) waarin hij, zoals het een vrijdenker betaamt, kritisch reflecteert over het boek, maar ‘Zonder me in een discussie met de auteur te willen begeven.’ Dat laatste begrijp ik niet: het is toch goed om discussie aan te gaan? Discussie kan toch ook vriendschappelijk zijn? Ik loop een aantal van zijn reflecties en bezwaren langs.

1. *Stel je voor dat de vroegere generaties van alles hadden gedaan om voor onze generatie een betere wereld te regelen; dan was de wereld misschien wel beter geweest, maar waren wij er nu niet om daarvan te genieten. Concreet voorbeeld: het was mooi*

*) Diakens in de R.K. kerk zijn mannen die de eerste van de drie kerkelijke wijdingen – diaken, priester, bisschop – ontvangen en op grond daarvan een aantal taken in de kerk mogen uitvoeren. Dit kunnen ook getrouwde mannen zijn. Zij assisteren in de parochie met enkele liturgische taken (dopen, trouwen, uitvaarten, preken), maar hun belangrijkste taak ligt op het sociale vlak: de zorg voor de mensen in de parochie, met name degenen die het om welke reden ook erg moeilijk hebben.

geweest als men de Tweede Wereldoorlog had weten te voorkomen, maar gezien de lotgevallen van mijn ouders was ik dan nooit geboren. (RvE)

Bovenstaande is een metafysische schijnwaarheid: er komen toekomstige generaties, dat is zeker, maar wie precies hangt van ontstellend veel toevallige factoren af. Ik stel het scherp; stel: iemand is verwerkt door verkrachting. Zonder verkrachting was die persoon er nooit geweest. Ik neem aan dat iedereen het erover eens is dat we verkrachten moeten bestrijden, maar dat betekent ook dat heel veel mensen nooit geboren zullen worden. Mensen die verwerkt zijn door verkrachting hebben even veel rechten als alle andere mensen en mogen nooit de dupe zijn van de manier waarop ze zijn ontstaan. (Als een vrouw kiest voor abortus na een verkrachting is dat anders, omdat een vrouw recht heeft om te kiezen voor een abortus. Maar als de baby eenmaal is geboren, maar deze niet worden aangekeken op het feit dat het leven is ontstaan door een immorele daad.)

2. *Stel dat ik iets nuttigs of prettigs kan doen met een bepaalde hoeveelheid fossiele brandstof, moet ik die dan laten liggen voor een onbepaald iemand in de toekomst, zodat die er iets nuttigs of prettigs mee kan doen? Heeft hij/zij er meer recht op? (RvE)*

Nuttig en prettig zijn hele verschillende zaken. Nuttig voor wie, zo vraag ik mij af? Er is een beperkte voorraad natuurlijke hulpbronnen. Als mensen daar hier en nu gebruik van willen maken dan moeten zij dat zo doen

dat zij dat (in theorie, want in de praktijk kan het niet) aan toekomstige generaties kunnen verantwoorden waarom ze die hulpbronnen hebben gebruikt, of waarom ze die vervuiling hebben veroorzaakt (denk aan de plastic soep).

3. *Mogen we onze leren schoenen nog wel afdragen?* (RvE)

Dat is een interessante vraag die in veganistische kringen serieus wordt gesteld en die daarbuiten tot grote hilariteit leidt. Stel je het volgende voor: je draagt een paar schoenen van mensenleer van van ter dood veroordeelden uit China. Het zijn degelijke en dure schoenen. Zouden mensen ermee akkoord kunnen gaan om dergelijke schoenen te dragen? De ter dood veroordeelde Chinees is immers al dood en het is toch zonde om goede schoenen weg te gooien?

4. *Er zijn denkers die stellen dat men een deel van zijn inkomen zou moeten doneren aan liefdadige organisaties ter bestrijding van – kort gezegd – het leed in de wereld. Peter Singer heeft daarvoor een progressieve schaal voorgesteld: zoveel procent doneren bij zoveel dollars inkomen. Van den Berg doet daar nog een flinke schep bovenop, kennelijk in de veronderstelling dat de doorsnee burger dat wel op kan hoesten. Hij gaat eraan voorbij dat de inkomensstrekkers in dit land al flink wat dokken ter bekostiging van de AOW, de bijstand, de zorg en de ontwikkelingshulp. Maar die kunnen dan toch 20% van hun tijd doneren? Als we uitgaan van 16 actieve uren per dag, is dat elke dag 3 uur en 12 minuten. Fluitje van een cent...* (RvE)

Twintig procent van je tijd doneren, betekent dan één dag per week vrijwilligerswerk doen. Lijkt mij niet onbillijk.

5. *Het verbod op dierproeven is sympathiek, maar stel dat de mensheid wordt overvallen door een onbekend virus dat de bevolking decimeert, moeten wij dan bezwaar maken tegen testen van mogelijke vaccins op bijvoorbeeld resusaapjes (zoals in de film 'Contagion')?* (RvE)

Ik ben pertinent tegen dierproeven. Maar het zou kunnen dat ik in genoemd voorbeeld een uitzondering zou maken, wetende dat het immoreel is. Zoals je iemand in oorlogstijd misschien ook kiest voor een bombardement wetende dat er onschuldige slachtoffers zullen vallen. Je weet dan dat wat je doet immoreel is, maar je doet het toch.

ring zou maken, wetende dat het immoreel is. Zoals je iemand in oorlogstijd misschien ook kiest voor een bombardement wetende dat er onschuldige slachtoffers zullen vallen. Je weet dan dat wat je doet immoreel is, maar je doet het toch.

Op naar een volgende ronde met groen liberalisme nog in de ring

De kern van groen liberalisme gaat om het streven naar zo min mogelijk leed dat onnodig is en voorkomen kan worden. Soms is het onmiddellijk duidelijk hoe dat in de

praktijk vorm gegeven moet worden, maar vaak is het lastig om precies vast te stellen en dus ook lastig te bepalen welke maatregelen gerechtvaardigd zijn vanuit groen liberalisme. Groen liberalisme biedt een politiek en moreel raamwerk waarbinnen zich politiek en toegepaste ethiek kan afspelen. Groen liberalisme herijkt de basale regels van de ethiek en van ons samenleven. Dat leidt vaak tot uitkomsten die tegen onze intuïties ingaan. Ik hoop natuurlijk dat groen liberalisme politiek wordt geïmplementeerd, maar een eerste stap is dat er een maatschappelijke discussie komt over onderwerpen uit mijn boek. De bovengenoemde kritiek draagt daaraan bij. En volgens mij heb ik niemand beledigd toch?

Reactie op Floris van den Berg **René van Elst**

Ik heb aan mijn bespreking van *Groen Liberalisme* voor De Vrijdenker een aantal gedachten toegevoegd die het boek bij mij deed opkomen. Ze besloegen ongeveer twee pagina's. Floris (we tutoyeren elkaar, dus waarom steeds Van den Berg zeggen?) heeft er vijf uitgezocht en daar in het bovenstaande stuk op gereageerd. Hij vroeg zich begrijpelijkerwijs af waarom ik schreef 'zonder me in een discussie met de auteur te willen begeven.' Het antwoord daarop is 1. dat ik geen herhaling wil beginnen van zoiets als de veganisediscussie die eerder in ons blad is gevoerd en die toen op weerstand bij onze lezers stuitte, 2. dat het naar mijn idee een discussie zonder eind zou worden over bepaalde uitgangspunten die ik niet (ten volle) onderschrijf, terwijl ik verder toch een heel eind kan meegaan in Floris' gedachtegang. 3. dat ik weet dat ik als eter van vlees etc. in de discussie zwak sta door niettemin te onderschrijven dat wij dieren niet onnodig moeten laten lijden. Ofwel door mij speciësis-tisch te gedragen en tegelijk te erkennen dat wij dieren zijn met de dieren. Ik ben ook maar een mens en dus niet in alles consequent en ...eh... mijn vlees is zwak. 4. dat ik me over de vriendschappelijkheid van een eventuele discussie geen zorgen maak.

Ik zou e.e.a. uitvoeriger kunnen toelichten, maar dan ga ik doen wat ik juist niet wilde. Trouwens, de punten die Floris uit mijn stuk heeft gelicht en waarop ik nu wil reageren, hebben geen betrekking op het veganisme, behalve dan de vraag met betrekking tot de leren schoenen.

Ad 1. Het punt was: wereldverbeterende maatregelen leiden ertoe dat de generaties waarvoor je die maatregelen neemt, (deels) uit andere mensen zullen bestaan dan wanneer je die maatregelen niet zou nemen. Voor wie neem je die maatregelen dan eigenlijk?

Hoe de wereldbevolking er in de toekomst zal uitzien en met welke problemen die mensen dan te kampen hebben en

met welke dingen ze boffen, hangt af van allerlei toeval-
lige factoren. Ook van maatregelen die nu bewust wor-
den genomen vanuit bepaalde idealen of om ongunstige
ontwikkelingen te stoppen. Dat maatregelen (kunnen)
leiden tot een mensheid met een andere samenstelling,
mag natuurlijk geen argument zijn om ze dan maar niet
te nemen. Het moeten wel goede maatregelen zijn. Toch
is er iets voor te zeggen dat wij niet te veel over ons graf
heen moeten willen regeren over generaties waar we ei-
genlijk niets van weten; niemand kan iets zinnigs zeg-
gen over hoe de mensheid er over 1000 of 100.000 of
1.000.000 jaar voor staat. De generaties die ons voorgin-
gen, hebben zich niets van ons aangetrokken en dat is
wel begrijpelijk. Wat hadden zij moeten doen? Zij ken-
den ons en onze problemen niet. Ze kenden trouwens
ook de oplossingen niet die voor veel problemen gevon-
den zouden worden. Ook dat mag geen argument zijn
om niets te doen, maar wel – zoals ook Floris zegt in het
begin van zijn stuk – om alles heel goed te overwegen.

Dit punt vertoont enige overeenkomst met het in-
zicht dat, als je via invoering van mondiaal veganisme
dierenleed wilt voorkomen, die
dieren die anders geleden zou-
den kunnen hebben, na verloop
van enige tijd helemaal niet
meer bestaan, misschien afge-
zien van wat exemplaren die
mogen doorleven in reservaten.
Het dierenleed-probleem is dan
dus opgelost door de dieren 'af
te schaffen'. Wat is beter: be-
staan met een kans op lijden of
niet bestaan? Ik wil deze ge-
dachte niet als serieus bezwaar
tegen het veganisme aanvoeren;
ik merk alleen op dat er iets ongerijms in zit.

Ad 2. De vraag was: moeten wij fossiele brandstoffen
die wij nu voor nuttige of prettige dingen kunnen ge-
bruiken, (deels) in de grond laten zitten ten gerieve van
toekomstige generaties?

Floris haakt in op het verschil tussen nuttig en pret-
tig. Nuttig en prettig liggen lang niet altijd ver uit elkaar.
Het is prettig dat er in mijn flat c.v. is zodat het binnen
behaaglijk is wanneer het buiten frisjes is en het is nut-
tig zodra ik echt onder de kou zou gaan lijden. En over
wat nuttig of prettig of belangrijk of zelfs noodzakelijk
is, of juist niet, verschillen de meningen vaak. (Is kunst
bijvoorbeeld *nodig* in onze samenleving?)

Deze vraag van mij was, net als de eerste, hoofdza-
kelijk bedoeld als filosofer-materiaal. Laat ik de vraag
nog een beetje anders formuleren: moeten wij ons din-
gen ontzeggen ten behoeve van toekomstige generaties,
beseffend dat die een onoverzichtelijk geheel vormen
met onbekende problemen (en oplossingen) en wetend
dat de vroegere generaties zich niets hebben ontzegd
voor ons? (Ik heb het nu niet over bijvoorbeeld ouders
die hun best hebben gedaan om hun kinderen het beter
te laten krijgen dan zijzelf. Ik heb het over volkeren, re-
geringen etc..) Deze vraag heeft duidelijk een overlap-
ping met wat ik onder ad. 1 heb besproken.

In welke richting moeten wij een antwoord zoeken?
Het is geen goede zaak dat wij rooibouw plegen op onze
woonplaneet. Onlangs was in het nieuws dat wij al

vroeg in het jaar meer opgebruikt hebben van de voort-
brengselen van de Aarde, dan de Aarde in een heel jaar
kan opleveren. Ik kan me daar niet precies een voorstel-
ling van maken (waar komt dat meerdere dan vandaan
dat wij opgebruiken?) maar misschien geeft dit aan in
welke mate wij het plunderen moeten beperken. In die
zin zou ook een soort verantwoording aan de toekomstige
generaties kunnen worden afgelegd. Zeker zolang de
wereldbevolking toeneemt en een groot deel daarvan
nog heel wat aan welvaart heeft in te halen, blijft het
echter een moeilijke kwestie.

Ben ik, het bovenstaande gezegd hebbende, nu seri-
eus zelf bezig met (consu-)minderen? Dat kan ik niet
waarmaken. Ik leef niet extravagant; ik loop ook niet
voorop als wereldverbeteraar. Ik laat het aan de overhe-
den over om bestudeerde en weloverwogen maatregelen
te nemen en de pijn daarvan zo eerlijk mogelijk te ver-
delen; dan zie ik wel hoe ik mij daarop instel.

Ad 3. Mijn vraag of we bij invoering van 'totalitair' ve-
ganisme onze leren schoenen nog mogen afdragen, was
deels bedoeld als grapje en deels
om te wijzen op de ongelooflijk
complexe overgangsmatregelen
die genomen zouden moeten
worden als een overheid zou be-
sluiten om een veganistisch
Groen Liberalisme in te voeren.
Relevanter dan Floris' (hypothe-
tische?) voorbeeld van de schoe-
nen van mensenhuid lijkt mij
bijvoorbeeld dat wij beschikken
over een grote hoeveelheid mid-
deleeuwse geschriften op perka-
ment, dus op heel dun en

gladgeslepen leer, afkomstig van talloze jong geslachte
dieren. Het zou onzin zijn om die documenten te vernie-
tigen omdat er ooit dierenleed aan verbonden is ge-
weest. Of om een muurschildering te vernietigen omdat
bij het maken eiwit is gebruikt. Hetzelfde geldt voor le-
ren schoenen, zolang ze nog een nuttige functie vervul-
len.

Ad 4. Floris vindt dat we 20% van ons geld of onze tijd
mogen/moeten/kunnen gebruiken voor goede doelen
resp. vrijwilligerswerk. Ik vind dat nogal veel gevraagd
van de gewone burger... Nu blijkt dat hij, als het om tijd
gaat, rekent met 'slechts' 20% van een *werkweek*. Als
parttime-werken al met je baan te verenigen valt, bete-
kent dat 20% minder bruto inkomen. Dan maar niet met
de kinderen naar een leuke attractie in het weekend. En
dat je pensioen (nog) lager uitvalt? Wie dan leeft die dan
zorgt...

Ad 5. Zouden dierproeven acceptabel zijn in bepaalde
noodsituaties? Mijn voorbeeld was extreem, maar wel
relevant. Het is een kwestie van nood breekt wet. Maar,
zoals al onder ad. 2 aangesneden, over wat *nodig* is zul-
len altijd wel verschillende meningen bestaan.

Anton Constandse 80/120 jaar

Ter gelegenheid van de 80^e verjaardag van Anton Constandse in 1979 gaf De Vrije Gedachte een brochure uit, waarin Constandse 'verantwoording aflegde' van zijn publicaties in een vrij uitvoerige bibliografie. Nu hij op 13 september van dit jaar 120 jaar zou zijn geworden, reproduceren wij hieronder zijn inleiding daarbij, alsmede een stukje uit dezelfde brochure waarin hij verslag doet van zijn werkzaamheden voor ons blad.

De Redactie.

Verantwoording Inleiding **Anton Constandse**

In het jaar 1969, toen ik zeventig jaar werd, hebben mijn mederedacteuren van het maandblad De Gids mij vriendschappelijk in staat gesteld, een dubbelnummer (6 en 7) van het tijdschrift te maken tot een bloemlezing uit mijn artikelen, sinds 1917. Een interview, afgenomen door onze zeer betreurde vriend Theo Stibbe, opende de serie fragmenten en essays. Aan het einde werd een lijst afgedrukt van brochures, boeken en bijdragen tot bundels, van 1922 tot aan 1969. Wat de artikelen aangaat werd summier verwezen naar een aantal titels van periodieken.

Thans, in het jaar 1979, aan de vooravond van mijn tachtigste verjaardag, vond ik het gewenst deze beknopte bibliografie, hoe beperkt ook nu nog gebleven, iets uit te breiden. Een dubbelnummer van De Gids (september 1979) met twaalf nieuwe essays, bevat een lijstje van brochures, boeken, en hoofdstukken in boeken, geschreven in de periode van 1969 tot 1979. Het globale overzicht van deze categorie van publicaties is daarmee dus voltooid. In totaal heb ik nu geschreven: 64 brochures; 33 boeken; 41 hoofdstukken of inleidingen in boeken of bundels.

In deze brochure doe ik echter een poging, iets naders mee te delen over de duizenden artikelen, die ik in mijn leven heb gepubliceerd, en over honderd lezingen, die ik heb gehouden. Die poging is nauwelijks geslaagd, want alleen door een zeer tijdrovend naslaan van vele uitgaven zou ik een volledige lijst kunnen opmaken van mijn journalistieke producten.

Mijn journalistieke werkzaamheden zijn eigenlijk al begonnen in 1917, met de uitgave van het zeer opstandige schoolblad Minerva, in 1918 Psyche gedoopt, terwijl ik in 1919 een der drie redacteuren werd van het literaire blad Eb en Vloed. In 1918 had ik mijn onderwijzersakte gehaald en de akte-LO-Frans. Ik was tweemaal tijdelijk onderwijzer, verder was ik vrij ongeregeld werkzaam. In 1920 werd ik administrateur

van De Opstandeling (blad van de SAJO), in 1921 ging ik geheel op in de aktie ter bevrijding van Herman Groenendaal, een dienstweigeraar die voedsel weigerde. Overigens werd ik een actief propagandist voor de vrije gedachte, zoals de hierna volgende lijst van publicaties aantoonst. Niettemin zette ik later, om een behoorlijke bestaansbasis te hebben, mijn studies voort, waardoor mijn propagandistische activiteiten werden beperkt. Nadat ik in 1927 mijn Akte-Frans-MOA had gehaald, moest ik een gevangenisstraf van twee maanden ondergaan wegens "opruiing". Ik vervolgde echter onmiddellijk mijn studie in Utrecht, bij professor P. Valkhoff, en sinds 1928 bij prof. C.F.A. van Dam, respectievelijk in de Franse en Spaanse taal. Wat de praktische kern aangaat volgde ik de Nutsleergangen voor Frans MOB, ook in Utrecht, zodat ik in december 1931 deze akte behaalde. De Akte Spaans MO kwam veel later (na een diploma als leraar handelstaal) namelijk door de oorlog pas in dec. 1945. Ik had dus sinds 1927 een basis om privé-lessen te geven. Mijn vrijheid werd wel bedreigd door processen en inbeslagname, maar ik ontsnapte aan nieuwe gevangenisstraffen.

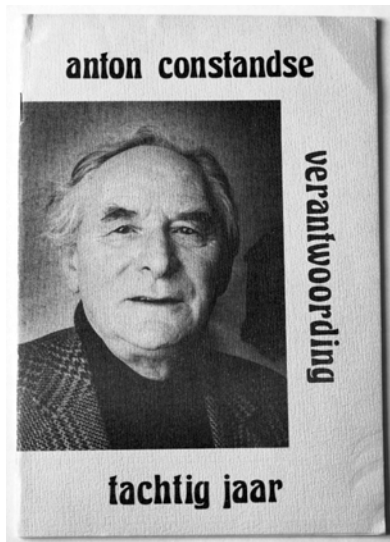
Na 1933 neemt het antifascisme een steeds grotere plaats in mijn publicaties in (één boekje, Arische Cultuur en Pruisendom, tegen de rassenleer, en tien brochures tegen Hitler en Mussolini) terwijl vrije gedachte, antimilitarisme en anarchisme hoekstenen blijven van mijn denken. Van 1919 tot 1939 heb ik

vooral een groot aantal brochures geschreven, en verscheidene boeken, terwijl ik veel lezingen hield, soms 120 per jaar, waaronder tal van debatvergaderingen.

De oorlog veroorzaakte een breuk in mijn leven, en niet alleen in het mijne. De oude "beweging" ging tijdens de bezetting ten onder, en alleen de Vrije Gedachte kwam terug in 1945. Ik werd journalist, concentreerde me op de internationale betrekkingen en dus op de modernste geschiedenis. Daarnaast werkte ik actief mee aan de verbreiding van de Vrije Gedachte, de seksuele hervorming, het humanisme. Ik had bijna vier jaar gevangen gezeten als gijzelaar, van 7 oktober 1940 tot 17 september 1944, in Buchen-

wald, Haaren, Sint-Michielsgestel (Beekvliet en Ruwenberg), Vught. Na de oorlog ontplooipte ik een (ook nu nog voor mezelf verrassende) activiteit, kennelijk om de pijnlijke oorlogsherinneringen te verdringen. Ik legde een aantal universitaire examens af om in 1951 te promoveren op een in het Frans geschreven dissertatie over een Spaanse auteur, Calderon de la Barca. Overigens publiceerde ik boeken, enige brochures, zeer vele artikelen, waarvan deze uitgave een beeld probeert te geven. Bovendien werkte ik steeds meer mee aan radio-uitzendingen.

Gepensioneerd aan het einde van 1964, nadat ik drie jaar buiten Nederland gewerkt had (reisreportages

en correspondentschap te Brussel) zette ik mijn werkzaamheden als auteur en als free-lance journalist voort. In 1968 begon een zeer drukke periode als medewerker aan Vrij Nederland, aan VPRO-radio, en als docent aan de Amsterdamse universiteit voor de geschiedenis van Spanje en Latijns-Amerika. Na de oorlog heb ik nog vele lezingen gehouden. Uit enkele bewaard gebleven agenda's blijkt, dat ik in 1957 en in 1967 telkens zeventig voordrachten heb gegeven, meestal voor Volksuniversiteiten, maar na 1968 neemt dat getal aanzienlijk af. Terwijl het aantal boeken, brochures en hoofdstukken in boeken of bundels tamelijk goed is te bepalen, is dat met artikelen nauwelijks het geval. Hier moest het bij schattingen blijven van teksten, die een min of meer essayistisch karakter hadden. Wat lezingen betreft moest ik eveneens getallen noemen met enig voorbehoud.

Na behoedzaam wikken en wegen ben ik in deze opsomming tot de conclusie gekomen, dat ik sinds 1919 (dus in de loop van zestig jaar) niet minder, eerder meer, dan 5000 artikelen moet hebben geschreven; dat ik in die periode 2.750 lezingen heb gehouden; dat ik voor de radio 500 "essayistische" teksten heb uitgesproken. Ik herhaal wat ik schreef in 1969, in *De Gids*: "Ik heb nooit anders willen zijn dan een ambachtsman, wiens werktuig het woord was. Geen letterkundige en geen politicus, maar een onafhankelijke (en vaak individualistische) commentator, voor wie omgeving en buitenwereld stof leverden tot overpeinzing, en vooral: tot

reageren. Soms opstandig, vaak in vrijheid analyserend, en gewoonlijk afkerig van dienstbaarheid."

Den Haag, 1 augustus 1979. Anton Constandse.

DE VRIJDENKER

Het weekblad *De Vrijdenker* was (na aanvankelijk een orgaan te zijn geweest van de afdeling Amsterdam van *De Dageraad*) het weekblad van de landelijke vereniging. Tussen de twee wereldoorlogen in heb ik er slechts vrij geregeld aan meegewerkt in de periode van 1922 tot de zomer van 1927, waarna ik als atheïstisch weekblad onder mijn redactie *De Nieuwe Cultuur* uitgaaf, door de dood van de uitgever Luigies helaas slechts tot najaar 1928. In eerste aanleg heb ik in *De Vrijdenker* (toen onder redactie van Jan Hoving) ongeveer tweehonderd artikelen geschreven van bescheiden omvang. Na de oorlog verscheen het eerste nummer van *De Vrijdenker* weer in oktober 1945.

Hoewel ik nooit de hoofdredactie heb gevoerd - ik heb die tijdens ziekte van Marinus van den Brink wel eens waargenomen - heb ik tot in de zomer van 1953 in dit weekblad vrijwel alle hoofdartikelen geschreven, afgezien van vele andere bijdragen, onder andere feuilletons over *Gesprekken der doden* en over Franse filosofie. In deze acht jaar verschenen in *De Vrijdenker* van mijn hand een vijfhonderdtal bijdragen over atheïsme en humanisme.

Het rijke geloofsleven in Amerika

René van Elst

Amerika – daarmee zijn de Verenigde Staten van Noord-Amerika bedoeld – kennen we als het land van de ongekende mogelijkheden. Telkens weer blijkt het ook een land van ongekende absurditeiten te zijn. Wie zijn ogen open heeft voor wat daar gebeurt in de sfeer van geloof-/religie en van de connecties tussen geloof en politiek, ziet verbijsterende dingen voorbijkomen. Gelukkig zijn er ook Amerikanen die zich daarvan bewust zijn en zich daarover laten horen. Daarvoor kan ik bijvoorbeeld verwijzen naar de website *Patheos Nonreligious* (<https://www.patheos.com/nonreligious>) en de nieuwsbrieven "Imagine no Religion" die daarvandaan worden uitgestuurd. De overkoepelende *Patheos*-site is gewijd aan nieuws en discussie inzake allerlei vormen van geloof, dus ook in reli-positieve zin, maar de auteurs op de *Nonreligious* subsite kunnen zich zo te zien vrijelijk uitspreken. Allerlei gekonkel dat erop gericht is om het christendom een prominentere rol te laten spelen in het openbare leven wordt aan de kaak gesteld. (Zie in dit verband bijvoorbeeld ook het artikel van Maarten Gorter *Christelijk gepest op een openbare school* in *De Vrijdenker* 2018-10). We worden door *Patheos Nonreligious* ook geïnformeerd over ongelooflijke geloofsuitingen en –praktijken, over de zoveelste creationistische

nonsens en over ridicule uitspraken van bijvoorbeeld predikers over van alles en nog wat. Op theïstische argumentaties wordt uitvoerig ingegaan. Kortom: prima materiaal voor wie nog eens helder wil krijgen waarom hij/zij ook al weer atheïst is. Ik wil u hieronder amuseren of laten huiveren met enkele fragmenten of samenvattingen van recente berichten op deze site. Voor de goede orde: ik heb hierbij nauwelijks aan *fact checking* gedaan.

Eerst vermeld ik nog dat er ook een blog is van Andrew Hall met de naam *Laughing in Disbelief*; daarop vinden we min of meer geestige nepberichten over (on)geloof, enigszins vergelijkbaar met wat de humorsite *De Speld* doet (<https://www.patheos.com/blogs/laughingindisbelief/>).

Sarabeth Caplin, 21 aug. 2019: De tele-evangelist Frank Amedia, die een lange geschiedenis heeft van bizarre uitspreken en vorig jaar beweerde dat zijn gebeden 1½ nier hadden laten groeien in een baby, zei in een recente toespraak dat de Deepwater Horizon olieramp in 2010 een direct gevolg was van een straf van God voor President Obama omdat deze de premier van Israël onder

druk zou hebben gezet om een twee-staten-oplossing te accepteren..

Rick Snedeker, 21 aug. 2019: Falun Gong, een bizarre religieuze sekte die ontstaan is in China en gelooft dat President Donald Trump “door de hemel gezonden is om de communistische partij te vernietigen” heeft zich volgens gepubliceerde rapporten diep ingedrongen in de Amerikaanse politiek en het Witte Huis. De beweging heeft al duizenden Pro-Trump advertenties op Facebook geplaatst. Falun Gong is een apocalyptische sekte, die leert dat ziekte een symptoom van het kwaad is en alleen genezen kan worden met meditatie en devotie en dat ‘aliens’ uit onontdekte dimensies de geesten en lichamen van mensen zijn binnengedrongen en zo allerlei verderf en uitvindingen als computers en vliegtuigen voortbrengen.

Sarabeth Caplin, 27 mei 2019: De Republikeinen in Alabama hebben voor een wet gestemd (alleen de handtekening van de gouverneur ontbreekt nog) die maakt dat huwelijken geen staatszaak meer zijn. Er is geen trouwplechtigheid meer; echtparen hoeven alleen maar papieren in te vullen en administratiekosten te betalen. Waarom? Veel ‘probate judges’, die trouwvergunningen uitgeven, vonden homo-huwelijken – die volgens federaal recht moeten kunnen – moreel verwerpelijk en een belediging voor Gods wet. De nieuwe wet lost dat probleem op door de procedures voor iedereen af te schaffen. Een kinderachtige oplossing, schrijft Sarabeth Caplin, en zij noemt het ironisch dat het niet de goddeloze liberalen waren die het huwelijk in Alabama van de kaart veegden, de conservatieven deden het op eigen houtje.

Sarabeth Caplin, 22 juni 2019: Tele-evangelist Jim Bakker zegt dat, als Donald Trump in 2020 niet herkozen wordt, christenen, onder wie ‘*the leaders of the church and the leaders of the gospel*’, dus ook mensen als hijzelf, vermoord zullen worden. Dit terwijl toch elke democratische presidentskandidaat een of andere vorm van christendom zegt te belijden*). Bakker zegt “God vertelde mij dit jaren geleden, wat zou gebeuren aan het einde, en ik geloof dat we in die tijd zijn.” Bakker manoeuvreert zich alvast in een slachtofferrol; wat hij vooral vreest is een overheid die zijn religie zou behandelen als elke andere religie.

Michael Stone, 9 juli 2019: De geestelijk adviseur van President Trump, **Paula White**, beweert dat het Witte Huis ‘heilige grond’ is, omdat het volgens deze pro-Trump tele-evangelist ‘heilig’ is waar zij ook maar staat, want waar zij gaat, gaat God met haar. Stone noemt haar een ‘*con-artist*’ en ‘*arrogant and profoundly deluded*’; ‘het is zo idioot

dat het pijn doet’ schrijft hij. Vorig jaar vertelde ze haar volgelingen dat ze de gevolgen van het niet gehoorzamen aan Gods gebod zouden ondervinden als ze haar geen geld gaven. Ik (RvE) kan hier nog aan toevoegen dat ze in een interview heeft gezegd: “Ik denk dat God ons allemaal oproept om op verschillende momenten verschillende rollen te vervullen en ik denk dat hij wilde dat Donald Trump president werd, en dat is waarom hij daar is.”

Bob Seidensticker, 9 juli 2019: In vroeger tijden werden rampen en tegenspoed vaak als straf van God gezien, dus als door God veroorzaakt. Maar de wetenschappelijke kennis omtrent bijvoorbeeld ziekten en stormen weerhoudt sommige apologeten en politici er niet van om om op het oude bijgeloof terug te vallen. Zo verklaarde **Jerry Falwell** dat 9/11 mede te wijten was aan de ‘abortionists’, de heidenen, de feministen, de homo’s en de lesbo’s, de American Civil Liberties Union en de People for the American Way (een beweging tegen rechts extremisme en voor de waarden van de grondwet). De Katrina-ramp in New Orleans was volgens evangelisten te wijten aan racisme en/of abortussen en/of te weinig steun voor Israël en/of de gays. (Hier is trouwens een lijst van 10 dingen waar gays de schuld van kregen: <https://www.advocate.com/politics/2012/10/31/10-disasters-gays-were-blamed-causing?page=full>). De opstelling van conservatieve evangelicals als het gaat om zaken van individuele vrijheid moet wel verklaard worden uit een diepe angst voor de boosheid van God.

Andrew L. Seidel, 27 juni 2019: Het Hooggerechtshof van de V.S. heeft in juni geoordeeld dat een 40 voet hoog kruis mag blijven staan op een openbare rotonde in Bladensburg, Maryland. Vanuit een bevooroordeeld perspectief van christelijk nationalisme werd beargumenteerd dat het feit dat het daar al meer dan een eeuw had gestaan, het (op magische wijze) van een duidelijk symbool van het christendom had veranderd in een seculier symbool. Uit de argumentatie spreekt de gedachte dat Amerika een christelijke natie is en dat altijd is geweest en dat de 10 geboden ten grondslag liggen aan het Amerikaanse rechtssysteem; dat zijn mythen.

OK, deze laatste gaat niet over Amerika, althans niet over de V.S., maar is ook ‘leuk’. Hehmant Mehta, 29 juni 2019: De bisschop Rubén Darío Jaramillo Montoya van Buenaventura in Colombia zegt dat zijn stad geteisterd wordt door drugs, bendes en corruptie. Kennelijk heeft bidden daartegen niet geholpen, want nu heeft hij een plan om zijn stad vanuit een helikopter met wijwater te besproeien “zodat Gods zegen komt en een eind maakt aan alle slechtheid in onze straten.”

*) Dit geldt echter niet voor twee democratische presidentskandidaten van dit moment; Bernie Sanders is Joods en Bill de Blasio noemt zich ‘spiritueel maar niet religieus’.

Terzijde

Column van **Sicco Polders** ►

Doodstraf

De aangrijpende miniserie *When they see us* van Netflix gaat over vijf zwarte jongeren die in 1989 onterecht worden veroordeeld voor de verkrachting van een blanke jonge vrouw in Central Park, NY. De serie toont televisiebeelden van Donald Trump, toen bekend als vastgoedmagnaat. Hij kondigt aan een **advertentie** te gaan zetten waarin hij wil oproepen tot herinvoering van de doodstraf in de staat New York. Hij fulmineert: "You better believe I hate the people that took this girl and raped her brutally. [...] And it's more than anger, it's hatred." [1] Het is een veelzeggend beeld van de huidige Amerikaanse president: een door woede en primitieve instincten gedreven simplistisch mens, die in staat is fatale inschattingfouten te maken. Want wat als de vijf onschuldige pubers ter dood waren veroordeeld?

Mijns inziens is hiermee ook tegelijkertijd het doorslaggevende argument tegen de doodstraf genoemd: een verkeerd oordeel kan nooit meer worden herroepen. Ongeveer vier procent van de ter dood veroordeelden in de Verenigde Staten is onschuldig. De laatste decennia zijn er een aantal vrijgelaten op grond van nieuw bewijs.

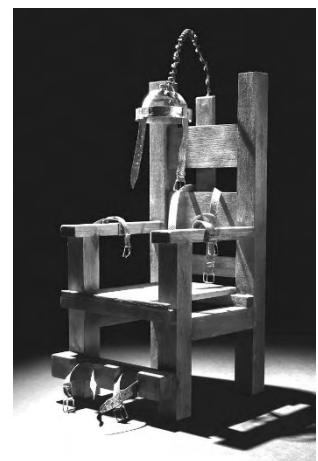
De huidige roep om strengere straffen in Nederland en de opkomst van rechts-populistische partijen in Europa doet de discussie over de doodstraf herleven. Het werkt ook niet mee als TBS-klinieken fouten maken, met alle gevolgen van dien. En wanneer Gökmen Tanis na vier willekeurige mensen te hebben doodgeschoten in een tram in Utrecht achteraf slechts minachting toont voor zijn slachtoffers, hun nabestaanden, ons rechtssysteem en onze democratische waarden, gaan zelfs de handen van een stoïcijn jeuken. Iemand dood wensen is dan een voorstelbare vergeldingsdrang.

Maar een individuele burger die een andere doodt, valt niet te vergelijken met het geïnstitutionaliseerd doden door een overheid. Het laatste is paradoxaal, want als de wet een 1990: uitdrukking is van de algemene wil en deze het doden van een mens verwierpt; hoe kan de wet dit dan zelf opleggen? En effectief is de doodstraf allerm minst. Talloze onderzoeken wijzen uit dat zij niet afschrikwekkend is. Invoering van de doodstraf leidt niet tot minder moord en misdaad, afschaffing ervan niet tot meer. Hoogstens wordt ermee voorkomen dat de ter dood veroordeelde ooit nog een misdaad kan begaan. Daarbovenop komt de onrechtvaardigheid dat, als sociaal-economische omstandigheden van invloed zijn op de kans dat iemand de criminaliteit ingaat, kansarmen eerder worden gedood door de overheid. Ook nu belanden zij vaker in de gevangenis, maar in het geval van bewezen onschuld – ik herhaal het – kan hen nog recht worden gedaan. Het risico dat een veroordeelde na vrijlating of tijdens verlof weer toeslaat weegt niet op tegen het risico onschuldige mensen te doden uit naam van ons allen. Een honderd procent veilige samenleving is een illusie, een samenleving waarin we mensen niet uit vergelding georganiseerd doden, niet.

[1] Geloof me maar dat ik de mensen haat die dat meisje pakten en haar wreed hebben verkracht. [...] En het is meer dan woede, het is haat.

Yusef Salaam, één van de 'Central Park Five', wordt door agenten een gerechtsgebouw in New York binnen-geleid.

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

Raymond van Es (Hendrik Ido Ambacht 1967) heeft filosofie gestudeerd en is hoofdredacteur van De Vrijdenker. Daarnaast is hij medeorganisator van de Haagse Verlichtingsborrel en vrijwilliger bij het Spinozahuis.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker, studeerde sociologie en (deels) rechten, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur; donateur van Skepsis.

Anton Constandse

Zie *Anton Constandse 80/120 jaar* in dit nummer.

Sicco Polders (1966) is filosoof en (sinds 2018) redacteur van De Vrijdenker. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. In juni 2018 is zijn essaybundel *Met Montaigne in het achterhoofd* verschenen.

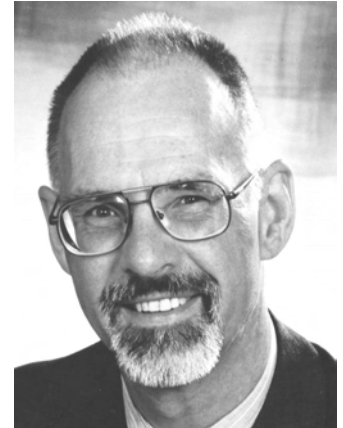
Jan Willem Nienhuys ►► (Den Haag 1942) was universitair docent wiskunde (T.U. Eindhoven), is schrijver en vertaler en is secretaris van Skepsis en redacteur van Skepter.

Enno Nuy (Aerdts 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is student en redactielid van De Vrijdenker.

Floris van den Berg (Naarden 1973) is milieufilosof aan de Universiteit Utrecht, lid en voormalig bestuurslid van De Vrije Gedachte, lid van het Humanistisch Verbond en donateur van Skepsis. Van hem verschenen diverse boeken, zoals *Hoe komen we van religie af*, *Beter weten - filosofie van het ecohumanisme* en *De vrolijke feminist*.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
 - Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
 - A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
 - Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
 - Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
 - Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
 - Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
 - Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
 - Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
 - Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.
- Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

Wie vanuit het Centraal Station Amsterdam ingaat, krijgt een opbeurend welkom.

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden